

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 1

บทที่ 1 ประวัติความเป็นมาของชาดก

หัวข้อ

1.1 ความหมายของชาดก

- 1.1.1 ความหมายด้านศัพทศาสตร์
- 1.1.2 ความหมายด้านคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- 1.1.3 ความหมายด้านเอกสารงานวิจัยและอื่น ๆ

1.2 ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชาดก

- 1.2.1 ประวัติความเป็นมาของชาดก
- 1.2.2 ชาดกในฐานะเป็นชื่อคัมภีร์ และนวัจนศาสตร์
- 1.2.3 โครงสร้างชาดก
- 1.2.4 ที่มาของชาดก
- 1.2.5 ประเภทของชาดก
- 1.2.6 การจัดเรียงลำดับชาดก
- 1.2.7 การค้นพบชาดกพระไตรปิฎกในประเทศไทย
- 1.2.8 การปริวรรตชาดกพระไตรปิฎกในประเทศไทย
- 1.2.9 ความมุ่งหมายของชาดกพระไตรปิฎก
- 1.2.10 ความสำคัญของชาดก

1.3 มุมมองของชาดกในด้านวรรณกรรม ประวัติศาสตร์ และอุดมคติ เป็นต้น

- 1.3.1 วรรณกรรมในชาดก
- 1.3.2 ประวัติศาสตร์ในชาดก
- 1.3.3 เหตุการณ์ในชาดก 4 ยุค
- 1.3.4 ภูมิศาสตร์ในชาดก
- 1.3.5 ชาดกกับสังคมวิทยา
- 1.3.6 อุดมคติในชาดก

1.4 อรรถกถาชาดก

1.5 รูปแบบงานประพันธ์ในคัมภีร์ชาดก

1.6 บทสรุป

จุดประสงค์เชิงพฤติกรรม

1. นิสิตสามารถอธิบายความหมายและประวัติความเป็นมาของชาดกได้
2. นิสิตสามารถแสดงแผนผังความคิดถึงประวัติความเป็นมาของชาดกได้
3. นิสิตสามารถอธิบายแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้สอนในชั้นเรียนได้

กิจกรรมการเรียนการสอน

1. นิสิตทุกรูปร่วมกันแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความคิดเห็นเกี่ยวกับประวัติและความเป็นมาของชาดก

2. นิสิตร่วมกันสังเคราะห์วิเคราะห์ความสำคัญของพัฒนาการของชาดก
3. นิสิตแต่ละคนตรวจสอบความพร้อมของตนเองโดยซักซ้อมทำความเข้าใจเนื้อหาและเพื่อนร่วมห้อง
4. อาจารย์สรุปความคิดรวบยอดพระพุทธศาสนาในเรื่องพัฒนาการของชาดกศึกษาตามแนวของพระพุทธศาสนาเถรวาท

สื่อการเรียนการสอน

1. เอกสารประกอบการสอน
2. หนังสืออ่านประกอบ (บรรณานุกรม)
3. สื่อมัลติมีเดีย
4. สื่อออนไลน์

การวัดผลและประเมินผล

1. การเข้าชั้นเรียน
2. ทำแบบฝึกหัดท้ายบท
3. ความมีส่วนร่วมในชั้นเรียน เช่น การสอบถาม การแลกเปลี่ยนความรู้
4. การอภิปรายหน้าชั้นเรียน

บทที่ 1

ประวัติความเป็นมาของชาดก

การศึกษาชาดกเริ่มต้นจากการศึกษาวิวัฒนาการของชาดกเพื่อทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจพื้นฐานอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าของวิชาพุทธทศนิกายปาลี 2 ซึ่งการศึกษาชาดกจำเป็นต้องมีพื้นฐานต่อความรู้เรื่องความหมาย ประวัติความเป็นมา และความสำคัญของชาดก ตลอดจนถึงมุมมองของชาดกในด้านวรรณกรรม ประวัติศาสตร์ และอุดมคติ เป็นต้น ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ชาดก เป็นเรื่องราวที่รวบรวมเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่พุทธบริษัทในสมัยพุทธกาล และพุทธสาวกได้ทรงจำสืบทอดกันมาด้วยมุขปาฐะ (ท่องจำโดยศึกษาเล่าเรียนจากอาจารย์โดยตรง) ก่อนที่จะมีการจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระอรชณภิกษุกล่าวถึงชาดกว่า “อุปพนนาย อฏฐูปตติยา ชาตกกถน”¹ แปลว่า “เมื่อเหตุต้นเรื่องเกิดขึ้น จึงตรัสชาดก”² พระภิกษุจารย์ได้ให้ความหมายชาดกว่า “ชาติ ภูติ ปุราวุตถิ ภควโต ปุพพ-จริตติ กายติ กเถติ ปกาเสตติ ชาตก”³ แปลว่า ชาดก คือเรื่องที่เป็นเหตุตรัส กล่าวหรือประกาศบุพพ-จริยาของพระพุทธเจ้าที่เกิดมีหรือประพจน์ในกาลก่อน” สรุปได้ว่า ชาดกคือเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า โดยที่พระพุทธองค์ทรงยกนำมาแสดงให้สาวกฟัง เมื่อปรารภเหตุการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบัน (สมัยพุทธกาล) ที่สอดคล้องกับเรื่องราวในชาดกนั้น ๆ เป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ ในเวรัชกัณฑ์ พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า “...เราระลึกชาติได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไป และชีวประวัติ...”⁴

มีพระบรมราชาธิบาย เรื่องนิบาตชาดก โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ว่า ชาดกเป็นเรื่องเก่าขึ้นต้นด้วย “อดีต” ทุกแห่ง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมให้ชัดขึ้นโดยยกนิทานมาสาธกให้ความกระจ่างขึ้น การที่จะทรงสั่งสอนสาวกทั้งหลายให้เข้าใจง่ายขึ้น บางครั้งต้องยกนิทานขึ้นเทียบให้เข้าใจได้ชัดเจนง่ายขึ้น ความเข้าใจของคนย่อมยากง่ายต่างกัน บางคนถ้าจะยกแต่ข้อธรรมมาสอนก็อาจไม่เข้าใจ นิทานอย่างชาดกยังมีในชาติอื่น ๆ ด้วย เช่น อหรัปเปอรฺเซีย นิทานอิสป มีเรื่องราวที่คล้ายคลึงเทียบเรื่องได้กับนิทานชาดกได้หลายเรื่อง นิทานชาดกมีธรรมหรือสุภาษิตที่เป็นความมุ่งหมายอยู่ในเรื่องราว ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ในชาดกยังมีเรื่องของการระลึกชาติได้ โดยพระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ คนโบราณแม้อยู่นอกพระพุทธศาสนาก็เชื่อเรื่องการระลึกชาติได้เหมือนกัน ท้ายที่สุดทรงแนะนำว่า ผู้ที่ตั้งใจอ่านหนังสือชาดกให้อ่านด้วยวิธีตั้งวงพิจารณากว้าง ๆ ดังที่ได้อธิบายมาในพระราชนิพนธ์นี้ ผู้อ่านด้วย

¹ ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) 1-18/433.

² ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) 73/9/651.

³ สารตถ.ฎีกา. (บาลี) 1/127.

⁴ วิ.มหา. (ไทย) 1/12/6.

ความตั้งใจจะรู้ถึงประโยชน์ และเกิดความรื่นรมย์ใจ เข้าใจได้แจ่มแจ้ง ใช้วิจารณ์ปัญญาวิวินิจฉัย ให้ชัดเจนถูกต้องตามความเป็นจริง⁵

โดยทั่วไป เรามักจะศึกษาชาดกกันในแง่มุมของศาสนา หรืออาจวิเคราะห์วิจารณ์ในเชิงปรัชญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านจริยศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากเป็นที่ทราบกันว่า ชาดกเป็นวรรณกรรมส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎก การศึกษาชาดกจึงมักมุ่งประเด็นไปที่ศาสนาเป็นสำคัญ ดังนั้นประเด็นศึกษาจึงมักอยู่ที่การศึกษาคติธรรมในการดำเนินชีวิต ได้ศึกษาชีวิตและจริยธรรมของพระโพธิสัตว์ผู้จะตรัสรู้ในอนาคต คำพูดที่ปรากฏในชาดกยังมีปริศนาชวนให้ขบคิด ทั้งที่อยู่ในรูปของสุภาษิต บทสนทนาและบทบรรยายเรื่องทั่วไป โดยมีชาดกเป็นเครื่องจูงใจและเป็นกุศโลบายนำร่องชวนให้น่าติดตาม

หากเราเปิดใจกว้างมองชาดกในแง่มุมอื่น ๆ นอกเหนือจากศาสนาและปรัชญาแล้ว เราจะพบว่าชาดกให้ความรู้แก่เรามากมายในหลายสาขาวิชา เช่น รัฐศาสตร์ การเมือง การปกครอง จิตวิทยา สังคมวิทยา การศึกษา วรรณกรรม ภาษาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์ เรื่องราวที่บันทึกอยู่ในชาดกได้บอกให้เราถึงระบบการเมืองการปกครองของอินเดียก่อนสมัยพุทธกาล สถาบันทางสังคม (social institution) วิถีชีวิต (folklore) วัฒนธรรม (culture) ปทัณฐาน (norms) ทางสังคม สภาพและบทบาทของบุคคลในสังคมต่าง ๆ ความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานและการอพยพ ตลอดจนพื้นที่อาณาเขตในยุคนั้น

การศึกษาชาดกหลายวิธี หลายมุมมอง โดยเชื่อมโยงกับศาสตร์หลายสาขาวิชา ซึ่งจะทำให้การศึกษาชาดกมีความเป็นศาสตร์มากขึ้น โดยมีการสังเกตการณ์ วิเคราะห์จากข้อมูลจริงที่ปรากฏในคัมภีร์ต้นแบบแล้วนำกระบวนการวิธีในวิชาการต่าง ๆ มาอธิบาย ซึ่งเป็นระบบวิธีการศึกษาที่แน่นอนและมีความเป็นกลาง การศึกษาวิธีนี้จะทำให้ข้ามพ้นจากการสรุปหรือสร้างทฤษฎีเอาเองจากความนึกคิดหรือความเข้าใจของตน ซึ่งมีลักษณะเพื่อฝืนโดยปราศจากข้อมูลมาสนับสนุน ที่เราเรียกว่า armchair theory เช่น การศึกษาในรูปแบบเดิม ซึ่งอยู่ในรูปแบบอุดมคติไม่เป็นศาสตร์

1.1 ความหมายของชาดก

1.1.1 ความหมายด้านศัพทศาสตร์

ชาดกเป็นเรื่องราวที่รวบรวมเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พุทธบริษัทในสมัยพุทธกาล และพุทธสาวกได้ทรงจำสืบทอดกันมาด้วยมุขปาฐะก่อนที่จะมีการจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งสามารถอธิบายความเป็นมาของศัพท์ได้ดังนี้

1) **ชาดก** มาจาก **ชาต** (ชน ธาตุ ชนเน=เกิด + ต ปัจจัย) บทหน้า กุ/เก ธาตุ (สทเท =ออกเสียง-ร้อง-กล่าว) + อ ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น **ชาตก** (เป็นบทวิเสสของวัตถุ) แปลว่า แสดง

⁵ ดูรายละเอียดใน พระบรมราชาธิบายเรื่อง นิบาตชาดก ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ อ้างใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พุทธทศนิกายชาดกปาฐะ สำนวนนาฎตา ชาดกภูฏกถา จตุตถโถ ภาโค ติก-ปณจกนิบาตวณณนา**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535).

เรื่องราวที่เกิดขึ้นแล้ว⁶ หรือเรื่องเล่าถึงความจริงในอดีต⁷ หมายถึง กล่าวถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตของพระพุทธเจ้า

2) **ชาตก** มาจากรากศัพท์ (Root) ชน ธาตุ แปลว่า “เกิด” เปลี่ยน น ท้าย ชน ธาตุ เป็น “อา” ด้วยสูตรว่า ชนาทินมา ติมหิ จ⁸ ลง “ต” ปัจจัยในกิริยาภิต ด้วยสูตรว่า อตีเต ตตวนตุตาวี⁹ “ต” ปัจจัยตัวนี้กำหนดให้แปลว่า “แล้ว” มีรูปคำเป็น “ชาต” แปลว่า เกิดแล้ว ก ปัจจัยต่อท้าย สำเร็จรูปเป็น “ชาตก” อ่านออกเสียงตามบาลีสันสกฤตว่า ชา-ตะ-กะ (Ja-ta-ka) แปลว่า “ผู้เกิดแล้ว” เมื่อใช้ในภาษาไทยออกเสียงเป็น “ชา-ตก” โดยเปลี่ยน “ต” เป็น “ด” และ “ก” เป็นตัวสะกดในแม่ กก¹⁰ แต่ถ้านำมาใช้เป็นคำนาม หมายถึงเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่รู้จักกันในนามชาตก

เพราะฉะนั้น คำว่า **ชาตก** (Jataka) จึงหมายถึง เรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ โดยมุ่งเฉพาะนิบาตชาตก ไม่รวมชาตกนอกนิบาตที่นักปราชญ์โบราณแต่งขึ้น โดยนำต้นเค้ามาจากนิทานพื้นบ้าน นิทานที่ได้รับฟังสืบ ๆ กันมา หรืออาจเป็นเรื่องที่ผู้รู้จนได้คิดขึ้นมาเอง

1.1.2 ความหมายด้านคัมภีร์พระพุทธศาสนา

คำว่า ชาตก ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีความหมาย ดังนี้

1) ชาตก มีความหมายว่า “อุปุบนาย อฏฐุปตติยา ชาตกถนั แปลว่า กล่าวปรารภเหตุเมื่อเกิดเรื่องขึ้น”¹¹

2) ชาตก มีความหมายว่า “**ชาต ภูต ปรุภุต ภควโต ปุพฺพจริย ภายติ กเถติ ปกาเสตีติ ชาตก**” แปลว่า กล่าว บอก หรือ ประกาศบุรพจริยาของพระพุทธเจ้าที่เกิดมี หรือประพฤติในกาลก่อน”¹²

3) ชาตก มีความหมายว่า “**ชาต ภูต ปรุภุต ภควโต ปุพฺพจริย ภายติ กเถติ ปกาเสตี เอเตนาติ ชาตก**” แปลว่า เรื่องที่เป็นเหตุตรัส กล่าว หรือ ประกาศบุรพจริยาของพระพุทธเจ้าที่เกิดมี หรือ ประพฤติในกาลก่อน”¹³

⁶ หลวงเทพดรญาณุศิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช ป.ธ. 9), **ธาตุปทีปิกา หรือ พจนานุกรม บาลี - ไทย แผนกธาตุ**, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534), หน้า 88.

⁷ พระอัครคังสเถระ, **ลัทธินิติธาตุมาลา**, แปลโดย พระมหานิมิตร ธรรมสาโร ป.ธ. 9 และคณะ, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาศีศึกษาพุทธโฆษ นครปฐม, 2546), หน้า 26.

⁸ รูปลิตฺธิ 619/448.

⁹ รูปลิตฺธิ 612/444.

¹⁰ รศ. พัฒน์ เฟื่องผลา, **ชาตกกับวรรณกรรมไทย** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530, หน้า 5.

¹¹ **ขุ.พฺพธ.อ.** (บาลี) 1-18/433.

¹² **สารตถ.ฎีกา** (บาลี) 1/127.

¹³ **ที.สี.ฎีกา** (อภินว) (บาลี) 1/158.

4) ชาตก มีความหมายว่า “ชาตกัม นามาติ ชาตัม ภูตัม อตีตัม ภควโต จริยัม, ตัม กียติ กถียติ เอเตนาติ ชาตกัม. ชาตกปาฬิ หิ อธิ ชาตกนติ วุตตา แปลว่า ข้อความที่ท่านกล่าวแสดงจริยวัตรของพระพุทธเจ้า ซึ่งเกิดมีแล้ว ล่วงไปแล้ว ในที่นี้ ท่านหมายเอาชาตกบาลี”¹⁴

5) ชาตก มีความหมายว่า “ตตถ ชาตกนติ ชาตัม ภูตัม อตีตัม อตตโน จริตัม กายติ กเถติ ภควา เอเตนาติ ชาตกัม ชาตกปาฬิ หิ อธิ ชาตกนติ วุตตัม อถนตฺร ปน ชาตัม เอว ชาตกนติ คเหตุพฺพา. ตถา หิ ชาตกสทฺโท ปรียตฺติยมปิ วตตติ “อิติวุตตกัม ชาตกัม อพฺภูตธมฺมนติอาทิสฺสุ ชาตียมปิ วตตติ “ชาตกัม สโมธานสตีอาทิสฺสุ แปลว่า บรรดาคำเหล่านั้น บทว่า ชาตก มีรูปวิเคราะห์ว่า เรื่องที่เป็นเหตุตรัสถึงความประพัตติของพระพุทธเจ้าเองที่เกิดมีในอดีต ก็พระบาลีชาตก เรียกว่า ชาตก ในที่นี้ ส่วนที่อื่นถือเอารูปวิเคราะห์ว่า สิ่งที่เกิดมาแล้วนั่นเอง ชื่อว่า ชาตก (โดยลง ก ปัจจัยใน อรรถสัทถ์) จริงอย่างนั้น ชาตกศัพท์ ใช้ในความหมายว่า เทสนา เช่น อิติวุตตกัม (อิติวุตตกะ) ชาตกัม (เทสนา) อพฺภูตธมฺม (อพฺภูตธรรม) ใช้ในความหมายชาติ เช่น ชาตกัม สโมธานสตี (ประชุมชาตก = เรื่องราวในอดีต)”¹⁵

1.1.3 ความหมายด้านเอกสารงานวิจัยและอื่น ๆ

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาตก หมายถึง เรื่องของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน ๆ¹⁶

ในสารานุกรมวรรณคดี ได้ขยายความเพิ่มเติมเอาไว้ว่า “ชาตก” มาจากภาษาชกแปลว่า “เกิดแล้ว” หมายถึง เรื่องราวของพระพุทธเจ้าและพระสาวกที่เกิดมาแล้วในชาติก่อน ๆ ชาตกต่าง ๆ จะกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ แสงบุญเพิ่มพูนบารมีเพื่อหาทางหลุดพ้น นับตั้งแต่เป็นสัตว์เดรัจฉานเป็นมนุษย์และเทวดา ก่อนที่จะมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ¹⁷

ในศัพท์นิธิตาตุมาลา ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชื่อว่า ชาตก เพราะเป็นเครื่องแสดงเรื่องราว (จริยวัตร) ของพระพุทธเจ้าที่เคยเกิดหรือปฏิบัติมาแล้ว¹⁸

สุชีพ ปัญญาภาพ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาตก หรือ ชาตก แปลว่า ผู้เกิดคือเล่าถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเวียนว่ายตายเกิด ถือกำเนิดในชาติต่าง ๆ ได้พบปะผจญกับเหตุการณ์บ้าง ชั่ว

¹⁴ ขุ.ชา.ฎีกา (บาลี) ฉบับ CD - ROM ธรรมทานของฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า 8.

¹⁵ พระอัครคัมภีร์, ศัพท์นิธิตาตุมาลา, แปลโดย พระมหานรินทร์ ธรรมสาโร ป.ธ. 9 และคณะ, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, 2546), หน้า 550-551.

¹⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, 2546), หน้า 359.

¹⁷ ประพัฒน์ ตรีณรงค์ และสงวน อึ้งคง, สารานุกรมวรรณคดี, (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2505), หน้า 163.

¹⁸ พระอัครคัมภีร์, ศัพท์นิธิตาตุมาลา, แปลโดย พระมหานรินทร์ ธรรมสาโร ป.ธ. 9 และคณะ, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, 2546), หน้า 28.

บ้าง แต่ก็ได้พยายามทำความดีติดต่อกันมาบ้าง น้อยบ้างตลอดมา จนเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย¹⁹

เปลื้อง ณ นคร ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาตก หมายถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน เป็นชื่อคำสอนหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา²⁰

พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาตก ได้แก่ ระเบียบคำที่ทรงแสดงถึงบุรพจริยา คือ ความประพฤติที่เคยทรงทำมาแต่ปางก่อน หรือธุรกิจที่เคยทรงทำมาแต่ชาติหนึ่งหลังรวมทั้งบุรพกิจของพระสาวกด้วย²¹

ฐานิสร์ ชาครัตพงษ์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาตก เมื่อกล่าวตามมติของโบราณจารย์และในแง่ที่เป็นวรรณคดีของพระพุทธศาสนา ได้แก่ เรื่องพระโพธิสัตว์ หรืออดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่ได้แสดงบทบาทความเป็นวีรบุรุษหรือบทบาทอื่น ๆ ฉะนั้น คำนี้อาจแปลความหมายได้ว่า เรื่องของพระโพธิสัตว์ แต่การแปลความหมายที่ใช้กันทั่วไปนั้นก็คือเรื่องพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ ยังหมายถึงการรวบรวมชาตกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาอีกด้วย²²

ที.ดับบลิว ริส เดวิดส์ และวิลเลียม สตีด (T.W. Rhys Davids and William Stede) ผู้เชี่ยวชาญการตีพิมพ์ ได้อธิบายคำว่าชาตกไว้ในพจนานุกรมคำศัพท์ภาษาบาลีไว้ว่า หมายถึงเรื่องราวของการเสวยพระชาติก่อน ๆ ของพระพุทธเจ้า และเป็นชื่อหนังสือเล่มหนึ่งในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งแต่งคำประพันธ์ (คาถา) ไว้ 547 เรื่อง และหมายถึงเรื่องราวเกี่ยวกับการเกิด ซึ่งพบได้ในคัมภีร์ดั้งเดิม และมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับอดีตชาติของพระพุทธเจ้าในลักษณะที่เป็นวีรบุรุษ²³

คริสตมาส ฮัมฟรีย์²⁴ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาตก หมายถึงเรื่องราวเกี่ยวกับการเกิดของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผลงานของเถรวาทที่รวบรวมเรื่องในพระชาติปางก่อนของพระพุทธเจ้าซึ่งมีคุณค่ามากในทางคติชาวบ้านและพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องราวที่แสดงถึงนิทานคติธรรม

¹⁹ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ 16, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 614.

²⁰ เปลื้อง ณ นคร, พจนานุกรมฉบับทันสมัย เล่ม 1, (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2516), หน้า 164.

²¹ พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี), ปิณฑรรคเนวสสันดรชาตก, (พระนคร: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2513), หน้า 6.

²² ฐานิสร์ ชาครัตพงษ์, “ความรู้เรื่องชาตก” อักษรสาร, พิมพ์เนื่องในโอกาสงานสี่ศาสตราจารย์ 9 กันยายน 2515, (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515), หน้า 30.

²³ T.W. Rhys Davids and William, Stede, *The Pali Text Society's Pali – English Dictionary* (London: Luzac and Company, 1966), p. 281.

²⁴ Christmas Humphreys, *A Popular Dictionary of Buddha* (New York: The Citadel Press, 1954), p. 98. อ้างถึงใน เฉลิม มากนวล, “การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาตกกับนิทานอีสป” (ปริญญาบัตรนิพนธ์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2517), หน้า 16.

เจมส์ เฮสติง²⁵ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาตก ในทางพระพุทธศาสนาและวรรณคดี หมายถึงเรื่องราวการเสวยพระชาติของพระโพธิสัตว์หรือพระชาติต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าในอดีตที่ได้แสดงบทบาทความเป็นวีรบุรุษ หรือบทบาทอื่น ๆ ดังนั้น คำว่า ชาตก อาจแปลความหมายได้ว่า เรื่องราวของพระโพธิสัตว์ แต่ความหมายที่ใช้กันโดยทั่วไปหมายถึงเรื่องราวในพระชาติก่อน ๆ ของพระพุทธเจ้า

จากข้อมูลตามที่กล่าวมาข้างต้น คำว่า ชาตก จึงหมายถึงเรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่พระพุทธองค์ทรงยกนำมาแสดงให้สาวกฟังโดยปรารภเหตุการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบันอันสอดคล้องกับเรื่องราวในชาตกนั้น ๆ ชาตกต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกได้อย่างแม่นยำด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ แล้วทรงนำมาแสดงแก่ผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ที่ทำให้ทรงแสดงชาตก หรือผู้ที่นำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันที่กำลังถกเถียงกัน มากราบทูลให้ทรงทราบแล้วเป็นเหตุให้ทรงแสดงชาตก ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า เราตถาคต ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ 1 ชาตบ้าง 2 ชาตบ้าง 3 ชาตบ้าง 4 ชาตบ้าง 5 ชาตบ้าง 10 ชาตบ้าง 20 ชาตบ้าง 30 ชาตบ้าง 40 ชาตบ้าง 50 ชาตบ้าง 100 ชาตบ้าง 1,000 ชาตบ้าง หนึ่งแสนชาตบ้าง หลาย ๆ กัปบ้าง ระลึกได้ว่า ในชาตินั้น เราตถาคตมีชื่อมีวงศ์ตระกูลอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น กินอาหารอย่างนั้น มีสุขมีทุกข์อย่างนั้น มีอายุเท่านั้น ตายจากอภินิหารนั้นแล้วไปเกิดในภพนั้น เราตถาคตอยู่ในภพนั้นมีชื่อมีวงศ์ตระกูลอย่างนั้น กินอาหารอย่างนั้น มีสุขมีทุกข์อย่างนั้น มีอายุเท่านั้น ตายจากอภินิหารนั้นแล้วมาเกิดในภพนี้ เราตถาคตระลึกชาติได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปพร้อมทั้งชีวประวัติ²⁶

ดังนั้น เรื่องราวที่ปรากฏในชาตกต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงกับพุทธบริษัทต่าง ๆ จึงเป็นเรื่องจริงแท้แน่นอน และมีปรากฏมาตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาลแล้ว เป็นเรื่องจริงที่มีมาในอดีตที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงโดยทรงใช้บุพเพนิวาสานุสติญาณ มิใช่มาแต่งเพิ่มในภายหลัง เรื่องราวชาตกต่าง ๆ มีปรากฏอยู่ในชาตกปาลีและชาตกอรรถกถา ที่ปรากฏในชาตกปาลีหรือพระไตรปิฎกนั้น เป็นถ้อยคำโต้ตอบกันที่เราไม่ค่อยเข้าใจเหมือนในอรรถกถาชาตก

ชาตกในพระไตรปิฎกนั้นเป็นตัวแก่นของชาตก ได้แก่พระพุทธพจน์และคำโต้ตอบกันก็เป็นพระพุทธพจน์ไม่มีเรื่องเล่าประกอบเหมือนในอรรถกถาชาตก²⁷ ดังนั้น ผู้ศึกษาชาตกจะให้เข้าใจจริง ๆ นั้นจึงจำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียนเนื้อหาทั้งในชาตกและอรรถกถาชาตกประกอบกันไป เหมือนผู้ที่เรียนธรรมบทจำเป็นต้องศึกษาเรื่องราวทั้งในธรรมบทและอรรถกถาธรรมบทประกอบ²⁸

²⁵ Jamea Hasting, Encyclopedia of Religion and Ethics, Vol 7 (New York: Chales Scribner's Son, 1967), p. 194.

²⁶ วิ.มहा. (บาลี) 1/12/5., วิ.มहा. (ไทย) 1/12/6.

²⁷ พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), “ประวัติ พัฒนาการและอิทธิพลของพระไตรปิฎก”, พุทธจักร, ปีที่ 46 ฉบับที่ 9 (กันยายน 2535), หน้า 7-8.

²⁸ ชาตกภณเณ สภาจุฬาลงกรณ์ ชาตก อรรถกถา, ตโต โอรี น วภูตติ. ธรรมบทมปิ สห วตถุณา อรรถกถา วภูตติ, วิ.มहा.อ. (บาลี) 2/318, วิ.สงคห. (บาลี) 190.

ชาตกที่ปรากฏในคัมภีร์ชาตกปาลีก็มีหลายเรื่องที่มีได้ยกขึ้นเป็นชาตก²⁹ นอกจากนี้คำว่าชาตก ยังใช้ในความหมายว่าพระชาติเพื่อเชื่อมโยงกับเรื่องราวของพระพุทธองค์ในอดีตกับปัจจุบันที่เราเรียกกันโดยทั่วไปว่าการกลับชาติมาเกิด³⁰ เป็นชื่อของคัมภีร์หนึ่งในนวงค์ศตฤศาศน์ อันหมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์ 9 คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกชาตก อัพภูตัมมะ เวทลละ³¹

ชาตก³² ซึ่งมีมาในพระไตรปิฎก ล้วนเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ตั้งแต่สุเมธดาบสได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่ปังกรว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต³³ จากชาตินั้นพระโพธิสัตว์ ได้เวียนว่ายตายเกิดบำเพ็ญบารมีหลายแสนชาติ ส่วนหนึ่งจัดเป็นชาตก ในพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ ชาตกจะอยู่ในเล่มที่ 27 และเล่มที่ 28 มีจำนวนทั้งสิ้น 547 เรื่อง พระองค์ใช้เวลาบำเพ็ญบารมี 4 อสงไขย 1 แสนกัป³⁴

เมื่อกล่าวโดยสรุป คำว่า **ชาตก** จึงมีความหมายที่ใช้กันทั่วไป 2 อย่าง

1) หมายถึง เกิด เช่น “ปรับอบัติทุกกฏกฤษผู้แสวงหามืดและขวานเพื่อจะตัดต้นไม้และเถาวัลย์ที่เกิด ณ ที่นั้น” (ตตถ ชาตกกฤษลตาเฉทนต์ถ วาสิมรส) หรือ “ที่ขึ้นอยู่กับที่นั้น ได้แก่ ที่เกิดบนหม้อดินที่ฝังไว้นาน” (ตตถ ชาตกนติ จิรินิหิตาย กุมภิยา อุปริ ชาตก)

2) หมายถึง การบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้ (ชาต ภูต อดีต ภควโต จริย, ต กียติ กถียติ เอเตนาติ **ชาตก**)

ชาตก เป็นพระพุทธพจน์ประเภทที่ไม่ใช่พระสูตร เป็นคำสอนที่มีอิทธิพลต่อวิถีสอนธรรมในยุคต่อมา เป็นการสอนแบบเล่าเรื่องประกอบ เหมาะกับผู้ฟังทุกระดับ เป็นเทคนิคที่คงประสิทธิผลต่อผู้ฟังมาทุกยุคสมัย เพราะผู้สอนมีความรู้หลายด้าน รู้วิธีนำเสนอ มีวาทศิลป์ เชื่อมโยงให้คนฟังมองเห็นภาพลักษณ์ชวนให้น่าติดตาม

ชาตกเป็นเรื่องเล่า มีเหตุการณ์ข้ามภพข้ามชาติ ไม่ต่างกับวิธีสอนในจริยาปิฎก เล่าถึงการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ ในกลุ่มชาตกมีคัมภีร์ชาตกปาลีหรือชาตกภาษาบาลีเป็นต้นแบบ ต่อมาเมื่อรถกถาชาตก (ชาตกกฤษลตา) ชาตกมาลา (ชาตกของมหายาน) รวมทั้งชาตกในยุคต่อมา คือ ปัญญาชาตก เล่าเรื่องข้ามสังสารวัฏเช่นเดียวกัน

สรุปได้ว่า ความหมายของชาตก หมายถึง เรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงนำมาแสดงปรารภเหตุการณ์ในปัจจุบันเป็นพระชาติที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ซึ่งเรื่องราวชาตกต่าง ๆ นั้น เป็นเรื่องจริงที่พระพุทธองค์ทรงระลึกได้ด้วย

²⁹ รังษี สุทนต์, **อบรมบาลีก่อนสอบภาค 2**, โครงการอบรมบาลีก่อนสอบ ภาค 2 ปีที่ 6 ระหว่างวันที่ 28 มกราคม - 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2547, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547,) หน้า 132-133.

³⁰ ชาตกสทโท ชาตียมปิ วัตตติ ชาตก สโมธานเสตีอาทีสุ, **ขุ.ชา.ฎีกา**. (บาลี) ฉบับ CD-ROM ธรรมทานของฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสน์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 8.

³¹ **ม.ม.** (บาลี) 12/238/200., **ม.ม.** (ไทย) 12/238/252.

³² **ขุ.ชา.ทุก.** (ไทย) 27/91/88.

³³ **ขุ.อป.** (ไทย) 33/164/157.

³⁴ รังษี สุทนต์, “เรียนพระไตรปิฎกจากพุทธศิลป์” ตอน 5, **พุทธจักร**, ปีที่ 63 ฉบับที่ 4 (เมษายน 2552), หน้า 23-29.

บุพเพนิวาสานุสติญาณ (ไม่ใช่เรื่องที่แต่งขึ้นในภายหลัง) เรื่องราวชาดกต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกเป็นบทสนทนากันที่ถือว่าเป็นแก่นเรื่องที่สำคัญ ยากสำหรับผู้ที่มีได้ศึกษาอรรถกถาชาดกประกอบ

1.2 ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของชาดก

1.2.1 ประวัติความเป็นมาของชาดก

ชาดกเป็นเรื่องเล่าเก่าแก่เกิดก่อนสมัยพุทธกาล ซึ่งนิยมเล่าสืบทอดกันมาด้วยมุขปาฐะ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเชื่อว่าชาดกเป็นเรื่องเก่าที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาอธิบายเพื่อเสริมความให้ผู้ฟังเข้าใจหลักธรรมคำสอนได้ง่ายขึ้นดังที่กล่าวมาแล้ว

นอกจากนี้ ยังมีนักปราชญ์หลายท่านที่มีความเห็นว่าชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่เกิดก่อนสมัยพุทธกาล เช่น ยวาทรรลาล เนห์รู มีความเห็นว่า ชาดกในรูปโณมที่เราเห็นกันอยู่ในปัจจุบันเกิดขึ้นหลังจากพระพุทธองค์ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว เชื่อกันว่าชาดกเป็นเรื่องที่พรรณนาถึงชีวิตของพระพุทธเจ้าในชาติก่อน ๆ ชาดกได้กลายเป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญในวรรณคดีพระพุทธศาสนา แต่เป็นที่ประจักษ์แจ้งว่าชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่ซึ่งเกิดขึ้นในอินเดียก่อนครั้งพุทธกาล และด้วยเหตุนี้จึงเป็นประโยชน์แก่เรามากในการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับชีวิตชาวอินเดียในครั้งกระโน้น³⁵

สำหรับประวัติความเป็นมาของชาดกนั้นเป็นการยากที่จะสืบสาวที่มาของชาดกแต่ละเรื่อง เนื่องจากชาดกมีมากมายถึง 547 เรื่อง เท่าที่ท่านผู้รู้ได้ประมวลที่มาของชาดกในพระไตรปิฎกไว้อย่างกว้าง ๆ พอสรุปได้ดังนี้

1) ชาดกในพระไตรปิฎกมาจากคัมภีร์ที่เก่าแก่กว่าคัมภีร์ชาดก ดังพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า “นั่นทิวศาลชาดกซึ่งมาในโอมสวาทสิกขาบท คัมภีร์มหาวีรยัญซึ่งเป็นคัมภีร์เก่ากว่าคัมภีร์ชาดก”³⁶

2) ชาดกในพระไตรปิฎกมาจากนิทานชาวบ้านที่พระอรรถกถาจารย์ยกมาเป็นตัวอย่างในการเทศนาสั่งสอนประชาชน นิทานชาวบ้านบางเรื่องถ่ายเทมาจากประเทศอื่น เล่าสืบทอดกันมา เช่นเรื่องสุวัณณหังสชาดก ในเอกกนิบาตกับเรื่องห่านไขเป็นทองในนิทานอีสป มีเรื่องตรงกันแต่เป็นการยากที่จะระบุว่าใครได้รับอิทธิพลจากใคร

3) ชาดกในพระไตรปิฎก มาจากเรื่องราวในประวัติศาสตร์หรือพงศาวดารของบ้านเมืองยุคโบราณก่อนสมัยพุทธกาล เช่นเรื่อง ที่ชาวกุมารผู้รวบรวมแคว้นกาสิและโกศลเข้าอยู่ในปกครองเดียวกันและเป็นมาจนถึงสมัยพุทธกาล

4) นิทานเปรียบเทียบซึ่งสอนซึ่งพระพุทธเจ้าหรือสาวกได้ผูกเรื่องขึ้น เพื่อสั่งสอนธรรมโดยตรง³⁷

³⁵ ยวาทรรลาล เนห์รู, **พบถิ่นอินเดีย**, แปลโดย กรุณา กุศลลาสัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศูนย์การพิมพ์, 2515), หน้า 395.

³⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **“พระบรมราชาธิบายเรื่องนิบาตชาดก”**, ในนิบาตชาดก เล่ม 10 ภาคผนวก, หน้า 11.

³⁷ เฉลิม มากนวล **“การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป”**, (ปริญญาานิพนธ์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2517), หน้า 21-22.

ดังนั้น ชาตกในพระไตรปิฎกแท้ ๆ นั้นเป็นคาถาล้วนอยู่ในพระไตรปิฎก ด้วยเหตุที่ชาตกในพระไตรปิฎกเฉพาะข้อความภาซิตไม่ได้ระบุเหตุการณ์ว่าพระพุทธรูปเจ้าที่ไหน และมีเนื้อความที่สมบูรณ์ว่าอย่างไร ในสมัยต่อมา พระอรรถกถาจารย์จึงได้แต่งอรรถกถาเป็นร้อยแก้ว ห่อหุ้มคาถาเอาไว้อีกชั้นหนึ่ง เพื่ออธิบายเนื้อเรื่องเพิ่มเติมว่า พระพุทธรูปเจ้าที่ไหน ว่าด้วยเรื่องอะไร เพื่อทรงแสดงหลักธรรมอะไร และทรงแสดงแก่ใคร รวมทั้งบทสโมธาน คือบทสรุปว่า ผู้นั้น ผู้นี้ กลับชาติมาเกิดเป็นใคร ในสมัยพระพุทธรูปเจ้า อรรถกถาดังกล่าวเรียกว่า “ชาตกกัฏฐกถา” หรือ “อรรถกถาชาตก” ชาตกทุกเรื่องประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ 5 ส่วนซึ่งอยู่ในโครงสร้างของชาตก

สำหรับเรื่องพระอรรถกถาจารย์ผู้แต่งอรรถกถาชาตกนั้น ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ว่าใครเป็นคนแต่ง แต่โดยทั่วไปเชื่อกันว่าอรรถกถาจารย์ได้มีมาตั้งแต่สมัยเดิมแล้ว ต่อมาในช่วง พ.ศ. 965 เมื่อพระพุทธรูปเสด็จจารณ์เดินทางไปแปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี จึงได้รวบรวมอรรถกถาชาตกฉบับปัจจุบันขึ้นด้วย

ถึงกระนั้น พุทธศาสนิกชนคนไทยส่วนมากและนักวิชาการบาลีต่างชาติบางคนเชื่อว่าพระพุทธรูปเสด็จจารณ์เป็นผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถาชาตกราวปี พ.ศ. 965³⁸

เนื่องจากชาตกในพระไตรปิฎกได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง เพราะนอกจากจะน่าอ่าน น่าประทับใจชวนให้ติดตามแล้ว ยังให้หลักในการดำเนินชีวิต ให้ข้อคิดทางศีลธรรม จริยธรรมและคติธรรม เช่น ความเมตตา ความสามัคคี ความกตัญญูตเวที ความมีสัจจะ และความเสียสละ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลต่องานศิลปวัฒนธรรมของชาติหลายแขนง และแต่ละชาติมักนิยมนำมาสร้างงานพุทธศิลป์ด้วย ดังจะเห็นได้จากประเทศต่าง ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนานิยมแกะสลักหรือวาดภาพเรื่องราวเกี่ยวกับชาตกในพระไตรปิฎกไว้ตามผนังต่าง ๆ เช่น เมื่อคราวที่ท่านสมณะจินปาเหียนได้มาเยี่ยมลังกา ในคริสต์ศักราช 412 ได้พบรูปพระโพธิสัตว์ 500 รูป จากเรื่องชาตกในพระไตรปิฎก นอกจากนี้ท่านสมณะจินปาเหียนก็ได้กล่าวไว้ว่า ได้พบสลูที่สร้างถวายพระโพธิสัตว์ สิ่งเหล่านี้ปรากฏ ณ วัดที่มีชื่อเสียงของบูโรบูโตในชวา³⁹ นอกจากนี้ยังพบในประเทศเมียนมาร์ และที่สุโขทัยก็ได้มีการค้นพบภาพสลักลายเส้นบนแผ่นหินชนวนเป็นจำนวนมากที่นำมาจากเรื่องชาตกในพระไตรปิฎก

1.2.2 ชาตกในฐานะเป็นชื่อคัมภีร์ และนวงค์ศตฤศาสน์

ชาตก หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธรูปเจ้าแบบหนึ่งใน 9 แบบ ที่เรียกว่านวงค์ศตฤศาสน์ มีความหมาย 3 นัย คือ

1) ชาตก คือเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธรูปเจ้า เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ถือกำเนิดเป็นมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง สัตว์เดรัจฉานบ้าง ได้ทรงพบปะผจญกับเหตุการณ์ดีบ้าง ชั่วบ้าง แต่ก็ได้ทรงพยายามทำความดี (คือบารมี 10) ติดต่อกันมากบ้างน้อยบ้างตลอดมา จนเป็นพระพุทธรูปเจ้าในชาติสุดท้าย มี 547 เรื่อง เรียกกันว่า พระเจ้า 500 ชาติ แท้จริงแล้ว มีชาตินับไม่ถ้วน แต่พระคันถรจนารจารย์รวบรวมไว้เพียง 547 ชาติ เท่านั้น ชาตกเป็นวิวัฒนาการแห่งการบำเพ็ญคุณงามความดีของพระพุทธรูปเจ้า ตั้งแต่ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ในอรรถกถาแสดงด้วยว่า ผู้นั้นผู้นี้กลับชาติ

³⁸ รศ. พัฒน์ เฟื่องผลา, **ชาตกกับวรรณกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530), หน้า 32.

³⁹ ฐานิสร์ ชาคริตพงศ์, “**ความรู้เรื่องชาตก**”, อักษรสาร. พิมพ์เนื่องในโอกาสงานสี่ศาสตราจารย์ 9 กันยายน 2515. (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515), หน้า 35.

มาเกิดเป็นใครในสมัยพระพุทธเจ้า แต่ในบาลีพระไตรปิฎกกล่าวถึงเพียงบางเรื่อง เพราะฉะนั้นสาระสำคัญจึงอยู่ที่คุณงามความดีและอยู่ที่ศีลธรรมในชาตคนนั้น ๆ

2) ชาตก หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแบบหนึ่งใน 9 แบบ ที่เรียกว่านวัค-
สัตตศาสนา มีดังนี้

(1) สุตต=สูตร ได้แก่ อุภโตวิภังค์ นิทเทส ชันธกะ ปริวาร พระสูตรในสุตตนิบาต และพุทธวจนะอื่น ๆ ที่มีชื่อว่าสุตตะ หรือ สุตตันตะ กล่าวง่าย ๆ คือ พระวินัยปิฎก คัมภีร์นิทเทสทั้งสอง และพระสูตรทั้งหลาย

(2) เคยย=เคยยะ ได้แก่ เนื้อความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายถึงเอาพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตตนิบาต

(3) เวยยากรณ์=เวยากรณ์ ได้แก่ เนื้อความร้อยแก้วล้วน หมายถึงเอาพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพุทธพจน์อื่นใดที่ไม่จัดเข้าในองค์ 8 ข้อที่เหลือ

(4) คาถา=คาถา ได้แก่ เนื้อความร้อยกรองล้วน หมายถึงเอา ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสุตตนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร

(5) อุทาน=อุทาน ได้แก่ พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยสพรคตด้วยโสมนัสสัมปยุตด้วยญาณพร้อมทั้งข้อความอันประกอบอยู่ด้วย รวมเป็นพระสูตร 82 สูตร

(6) อิติวุตตก=อิติวุตตกะ ได้แก่ พระสูตร 110 สูตร ที่ตรัสโดยนัยว่า วุตต์ เหน็ด
ภควตา

(7) ชาตก=ชาตก ได้แก่ ชาตก 547 เรื่อง มี อปถณกชาตก เป็นต้น

(8) อพภูตธมม=อัพภูตธรรม หรือเรื่องอัศจรรย์ ได้แก่ พระสูตรที่ว่าด้วยข้ออัศจรรย์ ไม่เคยมีมาก่อน เช่น ที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้ออัศจรรย์ไม่เคยมี 4 อย่างนี้ หาได้ในอานนท” ดังนี้ เป็นต้น

(9) เวทลล=เวทลละ ได้แก่ พระสูตรแบบถามตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจถามต่อ ๆ ไป เช่น จุฬเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตร เป็นต้น

3) ชาตก หมายถึง คัมภีร์ 1 ใน 15 คัมภีร์ของพุทธทศนิกาย ในพระสุตตันตปิฎก คือ

(1) ขุททกปาฐะ (2) ธรรมบท (3) อุทาน (4) อิติวุตตกะ (5) สุตตนิบาต (6) วิมานวัตถุ (7) เปตวัตถุ (8) เถรคาถา (9) เถรีคาถา (10) ชาตก (11) นิทเทส (12) ปฏิสัมภิทามัคค์ (13) อปทาน (14) พุทธ-
วังสะ และ (15) จริยาปิฎก

1.2.3 โครงสร้างชาตก

ชาตกเป็นเรื่องเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ แสดงถึงความเป็นมาในพระชาติต่าง ๆ ที่ได้เกิดมาสร้างบารมีเอาไว้เพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เราเรียกว่าพระเจ้า 500 ชาติปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มที่ 27, 28 มีทั้งหมด 547 เรื่อง อาจมีเรื่องซ้ำกันบ้างแต่คาถาจะต่างกัน หรือบางเรื่องยกมาเพียงคาถาเดียวจากเรื่องที่มีหลาย ๆ คาถา

ชาตกนั้นมีคัมภีร์หลักอยู่ 2 ส่วน คือคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ตามที่กล่าวแล้ว และคัมภีร์อรรถกถาขยายความเรื่องนี้อีก 10 เล่ม (ฉบับมหาจุฬา ฯ) นอกนั้นอาจปรากฏในพระวินัยปิฎก และพระสูตรส่วนอื่น ๆ หรือมีปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทบ้าง การอ่านชาตกในพระไตรปิฎก

โดยตรงเราจะได้ชมทรัพย์ คือ ปัญญา เพราะเป็นการอ่านพระพุทธรูปที่ท่านบันทึกไว้ในรูปของคาถา ร้อยกรอง แต่เราอาจจะไม่ทราบความเป็นมา แม้ได้ของดีแต่บางที่ไม่รู้วิธีใช้ ก็อาจเกิดประโยชน์น้อย เหมือนคนได้ยารักษาโรคชานานดีมา แต่ไม่มีฉลากกำกับวิธีใช้มาให้ ย่อมไม่ค่อยโปร่งใจเท่าไรที่จะ บริโภค ส่วนในอรรถกถาชาดกนั้น มีโครงสร้างที่ชัดเจน 5 ส่วน คือ

1) ปัจจุบันนิทาน เหตุการณ์ที่พระพุทธรเจ้าตรัสเล่า คือ ปัจจุบันวัตถุ (story of the present time) กล่าวถึงเรื่องที่เกิดขึ้นในสมัยที่พระพุทธรเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ประทับอยู่ที่ไหน ทรงปรารภใคร เราจะทราบเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นว่าใครทำอะไร ที่ไหน เรื่องอะไร เป็นส่วนต้นที่กล่าวถึงเหตุการณ์ปัจจุบันในสมัยที่พระพุทธรเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ และเหตุการณ์นั้น ๆ จะเป็นเหตุให้พระพุทธรเจ้าทรงแสดงเรื่องในอดีตชาติ คือ ชาดก เพื่อทรงอธิบายว่าเหตุการณ์ดังกล่าวได้เคยเกิดขึ้นแล้วในอดีตชาติ ไม่ใช่เฉพาะปัจจุบันชาติเท่านั้น บุคคลที่ดำเนินเหตุการณ์ในส่วนนี้เป็นสาวกของพระพุทธรเจ้านั่นเอง เมื่อเหตุการณ์เกิดขึ้น บรรดาสาวกอื่น ๆ ต่างก็ถกเถียง มีข้อสงสัยในเหตุการณ์นั้น ๆ จึงชวนกันไปทูลพระพุทธรเจ้า ซึ่งพระพุทธรเจ้าก็ทรงรู้ด้วยพระญาณจึงเสด็จไปที่ที่สาวกกำลังถกเถียงกันอยู่ก่อนที่บรรดาสาวกจะไปถึงที่ประทับ ดังตัวอย่างว่า

พระพุทธรเจ้า เมื่อประทับอยู่ ณ วัดพระเชตุวันมหาวิหาร ทรงปรารภภิกษุผู้เลี้ยงมารดาให้เป็นมูลเหตุว่า ภิกษุ ได้ยินข่าวว่าเธอเลี้ยงคฤหัสถ์จริง ๆ หรือ เธอตั้งอยู่ในทางที่ตถาคตเคยเดินมาแล้ว กิจที่บำรุงเลี้ยงบิดามารดาย่อมเป็นประเพณีวงศ์นิกปราชญ์แต่ก่อน ๆ ย่อมสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่บิดามารดา ตรัสดังนี้ก็คุชฎีภาพหนึ่งอยู่ ภิกษุนั้นใคร่รู้จึงกราบทูลอาราธนา พระพุทธรเจ้าจึงทรงนำชาดกมาตรัสเล่าต่อไป⁴⁰

ปัจจุบันวัตถุนั้นจะมีทั้งนิบาตชาดก ในอรรถกถาชาดกแปลและชาดกนอกนิบาต แต่ในชาดกพุทธทศนิกาย พระสูตรต้นตปิฎกไม่มีส่วนที่เป็นปัจจุบันวัตถุ ทั้งนี้เพราะมุ่งหมายจะบันทึกเอาเฉพาะส่วนที่สำคัญ ๆ ของเรื่องเอาไว้นั่นเอง

2) อดีตนิทาน เป็นเรื่องชาดกโดยตรง เรื่องที่เคยเกิดมีมาในอดีต ทรงนำมาเล่าในที่ประชุมสงฆ์ให้รับทราบ บางเรื่องเป็นเรื่องทางประวัติศาสตร์ของชนชาติต่าง ๆ ในชมพูทวีป บางเรื่องเป็นนิทานท้องถิ่น บางเรื่องเป็นนิทานเทียบสุภาษิต เช่นคนพูดกับสัตว์ สัตว์พูดกับสัตว์ หรือเทวดาพูดกับคน แต่ทั้งหมดนั้นมุ่งสอนให้คนประกอบกรรมดี เหตุการณ์ในอดีต คือ อดีตวัตถุ (story of the past) องค์ประกอบนี้กล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธรเจ้าในชาติก่อน ซึ่งเรียกว่า พระโพธิสัตว์ หรือมหาสัตว์ (ผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า) เป็นส่วนที่ต่อจากปัจจุบันวัตถุ เรื่องราวในชาติก่อนนี้ พระพุทธรเจ้าตรัสเล่าด้วยพระราชประสงค์จะแก้ข้อสงสัยของสาวกในเหตุการณ์ที่ปรากฏในปัจจุบัน วัตถุ อดีตวัตถุของชาดกที่เป็นนิบาตจะมีเนื้อเรื่องเหมือนกัน เพราะเป็นเนื้อเรื่องจากชาดกพุทธทศนิกาย พระสูตรต้นตปิฎกแหล่งเดียว จะต่างกันเฉพาะบทประพันธ์ที่ใช้ในการแต่งและข้อปลีกย่อยเท่านั้น นิบาตชาดกในพระไตรปิฎกเป็นข้อความหรือคาถาโต้ตอบตั้งแต่เริ่มต้น คือ เริ่มจากอดีตวัตถุ และไม่มีส่วนปัจจุบันวัตถุ ดังตัวอย่างในเวสสันดรชาดกซึ่งจะต่างจากชาดกในคัมภีร์อื่น ๆ ที่มีองค์ประกอบของชาดกครบถ้วนเป็นส่วนใหญ่ ชาดกในอรรถกถาแปล มีปัจจุบันวัตถุนำ ตามด้วยอดีตวัตถุตั้งตัวอย่างในเรื่องเทมียชาดก

⁴⁰ กรมศิลปากร, ปัญญาชาดก ฉบับพระสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, (พระนคร: ศิลปะบรรณาคาร, 2499), หน้า 168.

3) **คาถา** เป็นพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่กล่าวแล้ว ท่านยกมาตั้งไว้ ซึ่งภาษิตบางเรื่องเป็นพระพุทธพจน์โดยตรง บางเรื่องเป็นกวีภาษิต บางเรื่องเป็นเทวดาภาษิต แต่ก็ถือเป็นพระพุทธพจน์เพราะเป็นคำที่นำมาตรัสเล่าใหม่ คือข้อความของเรื่องชาดกแต่ละเรื่อง เมื่อก่อนข้อความในนิบาตชาดกเป็นบาลีทั้งหมดแต่งด้วยร้อยกรอง ต่อมามีการแปลเป็นภาษาไทย ยกข้อความหรือคาถามาแปลเป็นคาถา ๆ ไปและมีเลขกำกับคาถาไว้ข้างหน้า แต่ในอรรถกถาชาดก ปัญญาสาชดก ชาดกในคัมภีร์มหาวัสสุ และชาดกนอกนิบาตอื่น ๆ จะไม่มีการจัดลำดับคาถา ไม่มีหมายเลขกำกับ แต่จะเป็นข้อความต่อเนื่องกันไป บางคัมภีร์เมื่อแปลเป็นภาษาไทย จะแปลโดยการนำเอาคาถาบาลีตั้งไว้ก่อนพอให้เห็น แล้วแต่งด้วยภาษาไทยจนจบหรืออาจจะมีคาถาบาลีสั้น ๆ แทรกเป็นตอน ๆ ไปก็มีวรรณกรรมชาดกส่วนมาก โดยเฉพาะที่เป็นท้องถิ่นจะแต่งด้วยร้อยกรองติดต่อกันไม่มีคาถาบาลีแทรกปน

4) **เวยยากรณ์ภาษิต** เป็นการอธิบายธรรมที่ปรากฏในคานานั้น ๆ เพื่อให้เข้าใจง่าย เช่นคำว่า หิริโอตตปะยะ ความละเอียดชั่วกลัวบาป ท่านอธิบายว่า ละเอียดชั่วคือละเอียดต่อการทำทุจริตทางกาย วาจา ใจ มีเหตุเกิดจากเหตุภายใน คือนึกถึงตนเอง ชาตัตระกูล ความรู้ความสามารถ ฐานะการศึกษา เป็นต้นแล้วไม่กล้าทำทุจริต ส่วนความกลัวบาปมีเหตุเกิดจากภายนอกคือกลัวว่าตนเองจะต้องติเตียนตนเอง กลัวสังคมติเตียน กลัวถูกจับกุมลงโทษ และกลัวว่าหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในทุคติ แล้วไม่กล้าทำความชั่ว⁴¹ อรรถกถาอธิบายคาถา คือ ไวยากรณ์ (short commentary in which the Gathas are explained word for word) หมายถึง การอธิบายศัพท์ในชาดก มีการแยกศัพท์ให้ความหมายศัพท์เพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจ ลักษณะเช่นนี้มีเฉพาะในอรรถกถาชาดก ปัญญาสาชดก และชาดกมาลา ไม่พบว่ามีในนิบาตชาดกไวยากรณ์หรือการอธิบายศัพท์ในชาดก

5) **สโมธาน** เป็นการสรุปชาดก ให้เห็นว่าผู้ที่ปรากฏในชาดกนั้น ๆ เมื่อก่อนได้เคยทำกรรมที่ไม่ดีมาแล้วอย่างนี้ แม้ชาตินี้ก็ยังทำอยู่ ผลที่ได้คือทำให้ท่านผู้นั้นไม่กล้าทำความผิดซ้ำอีก หรือไม่ได้บรรลุนิพพานชั้นโสดาบันบุคคลขึ้นไป ความงามในชาดก ชาดกนั้นนำเสนอวิถีชีวิตของบุคคลในอดีตที่ผ่านมาแล้วไม่ต่ำกว่า 3,000 ปี ซึ่งก็ไม่ต่างไปจากยุคนี้ ยังตกอยู่ในอำนาจของความรัก ความซิง ความโกรธ ความหลง หรือถ้าจะกล่าวให้ถูกต้องคนในยุคนี้ก็แทบจะไม่มีอะไรแตกต่างจากคนในอดีตแต่อย่างใด ในเรื่องความรัก ความซิง ความหลงและแนวการดำเนินชีวิต ผู้ที่พัฒนาตนเองได้ ห้ามตนจากความชั่วได้ย่อมประสพกับความเจริญ ส่วนผู้ที่อ่อนแอกว่า โง่เขลากว่า ก็ยังลำบากอยู่เสมอ ผู้ประพฤตินิยามอยู่เป็นสุข ส่วนผู้ประพฤติดุธรรมย่อมอยู่เป็นทุกข์อยู่เสมอเช่นกัน สิ่งเหล่านี้เราหาได้ในชาดก บทสรุป คือ สโมธาน (connection) องค์ประกอบส่วนนี้บางที่เรียกว่าประชุมชาติ เป็นส่วนประกอบสุดท้ายของชาดก บอกว่าตัวละครในอดีตวัตถุ (เรื่อง) กลับชาติมาเกิดเป็นใครในปัจจุบัน การกลับชาติของตัวละครสำคัญของชาดกจะมีลักษณะคล้ายกันแต่ในบางชาติอาจมีแตกต่างกัน คือ ผู้ร้ายฝ่ายชาย ได้แก่ พระเทวทัต ผู้ร้ายฝ่ายหญิง คือ นางฉินจมาณวิกา พระอินทร์ คือ พระอนุรุทธะ ช้าง คือ พระกัสสปะ นางเอก คือ พระนางพิมพายโสธรา บิดาพระโพธิสัตว์ คือ พระเจ้าสุทโธทนะ มารดาพระโพธิสัตว์ คือ พระนางสิริมหามายา และพระโพธิสัตว์ คือพระพุทเจ้า ดังปรากฏในเรื่องเตมียชาดกและเรื่องอื่น ๆ

⁴¹ ขุ.ชา.เอกก.อ. (บาลี) 1/6/185-188.

1.2.4 ที่มาของชาดก

ชาดกมีอยู่จำนวนมาก มิใช่มีอยู่เฉพาะในคัมภีร์ชาดก พระสุตตันตปิฎกเท่านั้น ชาดกบางเรื่องต่างออกไปจากชาดกในคัมภีร์ชาดกอย่างสิ้นเชิง การที่เกิดชาดกขึ้นมามากมายเช่นนี้ ทำให้พุทธศาสนิกชนได้รับรู้เรื่องชาดกหลากหลาย ทั้งชาดกเดิมที่มีอยู่ในพระสุตตันตปิฎก และชาดกที่ไม่มีในพระสุตตันตปิฎก ชาดกที่มีอยู่จำนวนมากเหล่านี้กำเนิดขึ้นได้ 3 ทาง คือ

- 1) พระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้
- 2) ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนานำเค้าเรื่องเดิมจากแหล่งต่าง ๆ มาแต่งใหม่
- 3) ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาผูกเรื่องแต่งชาดกขึ้นมาเอง โดยไม่อาศัยเค้าโครงเรื่องจาก

ที่อื่น

วรรณกรรมชาดกในส่วนที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณนั้น คือ ชาดกในพุทธทศนิกาย พระสุตตันตปิฎกนั่นเอง ชาดกส่วนนี้บรรดาสาวกของพระพุทธองค์ได้จดจำกันมาตามลำดับ จนกระทั่งได้มีการสังคายนา และได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร สำหรับชาดกที่ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนานำเค้าโครงเรื่องมาแต่งใหม่นั้น มีอยู่จำนวนมาก ทั้งชาดกฝ่ายเถรวาทและมหายาน ทั้งที่เป็นวรรณกรรมแบบฉบับและวรรณกรรมท้องถิ่น ส่วนชาดกที่ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาแต่งขึ้นมาเอง ตามพื้นฐานของความรู้และภูมิปัญญานั้นมีอยู่บ้าง แต่ไม่มากเหมือนชาดกที่นำเค้าเรื่องเดิมมาแต่ง

ชาดกที่ชัดเจนและเป็นแหล่งอ้างอิงเชิงปฐมภูมิ ที่เป็นแกนกลางในการศึกษาหาความรู้ คือ พระไตรปิฎก ในส่วนพระสุตตันตปิฎก พุทธทศนิกาย ชาดก ภาค 1⁴² และพระสุตตันตปิฎก พุทธทศนิกายชาดก ภาค 2⁴³ ซึ่งเป็นพระพุทธรวจน์ เรื่องพระพุทธเจ้าส่วนนี้จะมีส่วนที่เกี่ยวกับชาวมุขวิปหรือปัจจุบันเรียกว่าอินเดีย ทั้งนี้เพราะพระพุทธเจ้าเป็นชาวอินเดีย ทรงเจริญวัยขึ้นมาจากสังคมวัฒนธรรมอินเดีย ด้วยการสั่งสอนในส่วนที่เป็นธรรมะจากชาดกที่สภาพแวดล้อมแบบอินเดีย ชาดกนอกเหนือจากนี้คงหาต้นตอในการเกิดได้ยาก เพราะการเกิดเรื่องเล่าต่าง ๆ นั้นเกิดได้ใน 2 ลักษณะ คือ เกิดในที่หนึ่งแล้วกระจายไปยังอีกที่หนึ่งเพราะมนุษย์มีการติดต่อกันอยู่ตลอดเวลา และเกิดในเวลาเดียวกันหรือระยะเวลาใกล้เคียงกันในหลาย ๆ ที่ทั้งนี้มนุษย์ย่อมมีความรู้สึกนึกคิดไม่แตกต่างกันมากนัก แม้จะอยู่คนละซีกโลกก็ตาม

ชาดกจัดเป็นนิทานเช่นกัน แต่จะเน้นที่อดีตชาติของพระพุทธเจ้าซึ่งเรียกว่า พระโพธิสัตว์ หรือ มหาสัตว์ ตัวละครที่เป็นพระโพธิสัตว์ หรือ มหาสัตว์ ในเรื่อง คือ ตัวเอกของเรื่อง ตัวเอกของเรื่องบางเรื่องเป็นสัตว์ บางเรื่องเป็นมนุษย์ที่ยากจนข้นแค้น บางเรื่องเป็นมนุษย์ในตระกูลสูง มียศถาบรรดาศักดิ์ ไม่ว่าจะถือกำเนิดในสภาพใด พระโพธิสัตว์ จะเป็นผู้เสียสละคอยช่วยเหลือสัตว์หรือเพื่อนมนุษย์ให้รอดพ้นจากทุกข์ภัยเสมอ แม้จะสิ้นชีวิตก็ตาม ชาดกบางเรื่อง เดิมทีอาจจะเป็นนิทานท้องถิ่นหนึ่ง ประเทศใดประเทศหนึ่งก็ได้ ต่อมามีการแพร่กระจายสู่กลุ่มชนที่นับถือพระพุทธศาสนา ผู้นับถือพระพุทธศาสนาที่มีความเฉลียวฉลาด ก็นำเอามาดัดแปลงแต่งเติมให้เป็นชาดก ด้วยการแต่งเน้นที่ตัวเอกว่าเป็นพระโพธิสัตว์ พร้อมกับมีการประชุมชาดก เพื่อให้เข้าลักษณะของเรื่อง ชาดกในคัมภีร์ชาดกในพระพุทธศาสนา วรรณคดีชาดกไทยมีอยู่ส่วนหนึ่ง ที่กำเนิดขึ้นในลักษณะนี้ โดยเฉพาะ

⁴² ชุ.ชา.(ไทย) 27/1/1.

⁴³ ชุ.ชา.(ไทย) 28/1/1.

อย่างยิ่งชาดกในปัญญาชาดก ซึ่งเป็นชาดกนอกนิบาต (พาหิรชาดก) ที่มีชื่อเสียงทางภาคเหนือของ ไทย

นิทาน หมายถึง เหตุ, ที่มา, ต้นเรื่อง, ความเป็นมาแต่เดิมหรือเรื่องเดิมที่เป็นมา⁴⁴ คัมภีร์ ทางพระพุทธศาสนาจำแนกนิทานออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่⁴⁵

1) **ทูเรนิทาน** ตามศัพท์แปลว่า นิทานในที่ไกล หมายถึง นิทานที่เล่าประวัติความเป็นมาของพระโพธิสัตว์ นับตั้งแต่เริ่มตั้งความปรารถนาอย่างแน่วแน่ ณ เบื้องบาทของพระพุทธเจ้า พระนามว่าทีปังกร กระทั่งถึงอัตภาพสุดท้ายก่อนที่จะได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้า อรรถกถาจารย์ระบุ ชาตีสสุดท้ายคือเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร จุดจากอัตภาพนั้นแล้วไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ประวัตินี้ย้อนหลังไปทั้งหมดจัดเป็นทูเรนิทาน

อนึ่ง ทูเรนิทาน มักจะขึ้นต้นโดยระบุเวลาที่เป็นอดีตยาวนาน ชำมภพข้ามชาติ นับเป็นกัปป์ หรือสองขัย เช่น “ในที่สุดสี่ขัยยิ่งด้วยแสนกัปป์นับแต่ได้มีนครหนึ่งนามว่า อมรวดี ในนครนั้นมีพราหมณ์ชื่อสุเมธอาศัยอยู่ เขามีกำเนิดดี มีกรรมอันบริสุทธิ์ ทั้งทางฝ่ายมารดาและฝ่าย บิดานับได้เจ็ดชั่วตระกูลใครจะดูถูกมิได้ หาผู้ตำหนิมิได้เกี่ยวกับเรื่องเชื้อชาติ มีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยผิวพรรณอันงามยิ่ง”⁴⁶

2) **อวิทูเรนิทาน** ตามศัพท์แปลว่า นิทานในที่ไมไกลนัก กำหนดระยะเวลาตั้งแต่พระ โพธิสัตว์จุติลงจากสวรรค์ชั้นดุสิตมาประสูติลงในครรภ์พระมารดา กระทั่งถึงการตรัสรู้อนุตรสัมมา- สัมโพธิญาณที่ได้ดับโพธิพญักษ์

3) **สันติเกนิทาน** ตามศัพท์แปลว่า นิทานในที่ใกล้ กำหนดนับตั้งแต่ภายหลังตรัสรู้ เป็นต้นไป นับระยะเวลาที่ทรงประกาศพระศาสนา 45 พรรษา กระทั่งถึงวันเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในอรรถกถาได้ขยายความเพิ่มเติมว่า พระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ สถานที่ใด สถานที่แห่งนั้นรวม เรียกว่า สันติเกนิทานด้วยเช่นกัน⁴⁷

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น เมื่อนำมาพิจารณาชาดกทั้ง 547 เรื่อง จะได้ข้อสรุปว่า ชาดก ทั้งหมดจัดอยู่ในประเภททูเรนิทาน เพราะปรารถนาหรือกล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้ง เสวยพระชาติต่าง ๆ ในอดีตอันไกลโพ้น

1.2.5 ประเภทของชาดก

ชาดกแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

1) **นิบาตชาดก** หมายถึง ชาดกจำนวน 547 เรื่อง ที่มีอยู่ในนิบาตชาดก ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก ชาดกที่เป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดีของคนไทย คือ ทศชาติ หรือ ทศชาดก และหนึ่งใน สิบเรื่องนี้ “เวสสันดรชาดก” เป็นเรื่องที่นิยมกันมากที่สุด มีการนำมาแต่งเป็นวรรณกรรมชาดกไทย ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ที่มีหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรกคือ “มหาชาติคำหลวง” ซึ่งแต่ง ขึ้นในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ หลังจากนั้นมีการแต่งอีกหลายสำนวน ทั้งแบบฉบับท้องถิ่น

⁴⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 21, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีพิมพ์, 2556), หน้า 166.

⁴⁵ ชุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/-/1.

⁴⁶ ชุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/-/1-5.

⁴⁷ ชุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 1/-/127-154.

วรรณกรรมชาดกเรื่องเวสสันดรชาดก คนไทยได้ให้ความสำคัญมาก นอกจากจะแต่งในรูปลายลักษณ์อักษรแล้ว ยังนิยมใช้เทศนาโดยทั่วไป ในประเทศไทย เรียกการเทศนาเรื่องเวสสันดรว่า “เทศน์มหาชาติ” จากหลักฐาน พบว่ามีการเทศน์มหาชาติมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังข้อความในศิลาจารึกว่า “อันหนึ่งโสดนับแต่ปีสถาปนาพระมหาธาตุนี้ไป เมื่อได้เก้าสิบเก้าปี ถึงในปีกุนอันว่า พระปิฎกไตรยนี้จักหาย แลหาคนรู้จักรู้แท้มิได้เลย ยังมีคนรู้คั้น สลัก สน้อยไซ้ ธรรมเทศนา เป็นต้นว่า พระมหาชาติหาคนสวดมิได้เลย ธรรมชาดกอันอื่นไซ้ มีต้นหาปลายมิได้ มีปลายหาต้นมิได้เลย”

ข้อความในศิลาจารึกนครชุมสมัยสุโขทัยตอนนี้ ชี้ให้เห็นถึงความเจริญของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยเมื่อ 700 ปีกว่ามาแล้ว ในสมัยนั้นมีการสร้างพระมหาธาตุ สร้างพระไตรปิฎก และมีการแสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับชาดกต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเทศน์มหาชาติในศิลาจารึกหลักนี้แสดงให้เห็นถึงความหวังใฝ่ต่อพระไตรปิฎก และชาดกของคนไทยสมัยก่อนว่าจะมีผู้ศึกษากันน้อย และจะชำรุดสูญหาย เพราะขาดการบำรุงรักษา สิ่งที่คนไทยสมัยก่อนกล่าวทำนายไว้นั้นค่อนข้างจะเป็นความจริง เนื่องจากปัจจุบันจะหาคนที่มีความรู้ความเข้าใจในพระไตรปิฎก และชาดกอย่างแท้จริงนั้นหาได้ยาก และเรื่องชาดกก็สูญหายชำรุด มีต้นขาดปลายหรือต้นหายปลายชาดกมีอยู่จำนวนมาก

นิบาตชาดก ที่คนไทยนำมาแต่งเป็นวรรณกรรมชาดกทั้งที่เป็นแบบฉบับ และท้องถิ่น มีอยู่จำนวนมาก นอกจากเวสสันดรชาดกและเรื่องอื่น ๆ อีก 9 เรื่อง ที่เรียกทศชาติและนิบาตชาดกแล้ว เรื่องอื่น ๆ เช่น พกชาดก (นกกกระยาง) กากาติชาดก (กาเกี) และमितตามิตตชาดก (สุทธิกัมชาดก) เป็นต้น การนำเอาชาดกในพระสูตรมาแต่งนั้น ปัจจุบันก็มีกระทำกันอยู่บ้าง เพราะคนไทยเริ่มมองเห็นคุณค่าของชาดกกันบ้างแล้ว

2) ชาดกนอกนิบาตหรือพาหิรชาดก ชาดกในกลุ่มนี้ เป็นชาดกที่มีเนื้อเรื่องไม่ตรงกับนิบาตชาดก เป็นเรื่องที่มีผู้แต่งชาดก สร้างสรรค์ขึ้นมาเอง หรือได้แนวคิดจากแหล่งใดแหล่งหนึ่งหรือเกิดจากการประสมประสานประสบการณ์ของผู้แต่ง ชาดกประเภทนี้มีทั้งที่เป็นวรรณกรรมแบบฉบับ และท้องถิ่น เช่น ชาดกในปัญญาสชาดก ชาดกหลายเรื่องในคัมภีร์มหาวัสสุ และชาดกวรรณกรรมท้องถิ่น เป็นต้น ชาดกใดไม่มีในนิบาตชาดก ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก พระไตรปิฎก ถือว่าเป็นชาดกนอกนิบาตหรือพาหิรชาดกทั้งหมด ชาดกนอกนิบาตที่เป็นที่นิยมของคนไทย เช่น สังข์ทอง พระรถเมรี พระสุณนโนหรีรา สุทธิกัมชาดก และสุบิน เป็นต้น ชาดกนอกนิบาตเหล่านี้ได้รับความนิยมตลอดมา นอกจากนำมาแต่งเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์อักษรแล้ว ยังมีการนำไปดัดแปลงเป็นบทละคร โทรวาทน์ด้วยการนำเอาชาดกไปแสดงเป็นละครโทรวาทน์ ทำให้ชาดกได้รับการเผยแพร่มากขึ้น และเป็นการปลูกฝังคุณธรรมที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง ชาดกนอกนิบาตที่รู้จักกันแพร่หลายในประเทศไทย คือ ชาดกในปัญญาสชาดก ซึ่งพระชาวเชียงใหม่แต่งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2,000-2,200 ล่วงมาเป็นเวลา 300 ปีเศษแล้ว

1.2.6 การจัดเรียงลำดับชาดก

ในการจัดเรียงลำดับของชาดกในพระไตรปิฎกนั้น ท่านจัดเรียงลำดับ ดังนี้

1) การจัดนิบาต

ลักษณะการจัดนิบาต ท่านนำชาดกที่มีคาถาเท่ากันมารวมไว้เป็นกลุ่มเดียวกัน คือ ชาดกในขุททกนิกายเรียกว่า นิบาตชาดก เพราะได้จัดเรื่องเป็นหมวด ๆ เรียกว่า นิบาต ตามจำนวน

คาถาของแต่ละเรื่อง กล่าวคือ ชาตกที่มีเนื้อเรื่องเพียงคาถาเดียวจัดอยู่ในเอกกนิบาต ที่มี 2 คาถา อยู่ในทุกนิบาต ที่มี 3 คาถาอยู่ในตติกนิบาต เป็นเช่นนี้จนถึงนิบาตที่ 13 ส่วนนิบาตที่ 14 เรียกว่า ปกิณณกนิบาต ประกอบด้วยชาตกที่มีคาถาจำนวนต่าง ๆ กัน ต่อจากนั้นก็ยังมีวิธีเรียงลำดับอีกแบบหนึ่ง คือ ชาตกที่มี 20 คาถา รวมอยู่ในนิบาตที่ 15 ชาตกที่มี 30 คาถา รวมอยู่ในนิบาตที่ 20 ชาตกที่มี 80 คาถา รวมอยู่ในนิบาตที่ 21 และนิบาตที่ 22 ซึ่งเป็นนิบาตสุดท้าย เรียกว่า มหานิบาต มีชาตกทั้งหมด 10 เรื่อง ที่เรียกว่า ทศชาติ แต่ละชาตกประกอบด้วยคาถาจำนวนต่าง ๆ กันตั้งแต่ 100 คาถาขึ้นไป ชาตกเรื่องสุดท้ายคือเวสสันดรชาตก มักกล่าวกันว่าไม่มีพันคาถา แต่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ ได้นับดูพบว่ามีเพียง 852.1 คาถาเท่านั้น⁴⁸

2) การตั้งชื่อวรรค

ลักษณะการตั้งชื่อวรรค ท่านจะนำชาตกแรกของแต่ละวรรคมาตั้งเป็นชื่อวรรค เป็นส่วนมาก เช่น อปินณกวรรคที่ 1 ของเอกกนิบาต (นิบาตที่มี 1 คาถา) ตั้งชื่อวรรคตามชื่อของอปินณกชาตก ซึ่งเป็นชาตกที่ 1 ของวรรคนี้ การตั้งชื่อวรรคในลักษณะนี้มีทั้งหมด 28 วรรค

บางวรรคตั้งชื่อตามเนื้อหาธรรมของชาตกในวรรคนั้น ๆ เช่น สีลวรรคที่ 2 ของเอกกนิบาต ตั้งชื่อตามเนื้อหาธรรมคือการรักษาศีลของพญาเนื้อ ชื่อลักษณะในลักษณะชาตก การตั้งชื่อวรรคในลักษณะนี้มีทั้งหมด 14 วรรค

3) การตั้งชื่อชาตก

ลักษณะการตั้งชื่อชาตก โดยส่วนมากนำชื่อพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาตกนั้น ๆ มาตั้งชื่อชาตก เช่น เสรีวาณิชชาตก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าชื่อเสรีวะ หรือ จูฬเสณฐีชาตก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นจูฬเศรษฐี บางชาตกใช้หัวข้อธรรม ที่ปรากฏในคาถานั้น ๆ มาตั้งชื่อชาตก เช่น อปินณกชาตก กล่าวถึงธรรมคือ การปฏิบัติไม่ผิดและการปฏิบัติผิด บางชาตกใช้สถานที่ที่กล่าวถึงในคาถานั้น ๆ มาตั้งชื่อชาตก เช่น วัฒนูปถชาตก กล่าวถึงความเพียรพยายามในการขุดหาน้ำกลางทะเลทรายจนได้น้ำมาใช้บริโภค เป็นต้น

4) จำนวนชาตกในพระไตรปิฎก

ชาตกทั้ง 547 เรื่อง เป็นเรื่องราวที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี ในภัททกัปนี้ 542 เรื่อง แต่อีก 5 เรื่อง กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ก่อนภัททกัป คือ

(1) เสรีวาณิชชาตก	(2) โลมหัสชาตก
(3) อรกชาตก	(4) เกสวชาตก
(5) พกชาตก	

คัมภีร์ชาตกแบ่งออกเป็น 2 ภาค คือ พระไตรปิฎกเล่มที่ 27 นี้ เรียกปฐมภาค เล่มที่ 28 เรียกว่าทุติยภาค ในชาตกภาค 1 นี้ แบ่งออกเป็น 17 นิบาต คือ ตั้งแต่เอกกนิบาต ถึงเตตรสนิบาต เรียงตามลำดับ 1-13 ต่อจากนั้นเป็นปกิณณกนิบาต วิสตินิบาต ติงสตินิบาต และจัดตาลีสนิบาต ในแต่ละนิบาตจัดเป็นวรรค ดังนี้

⁴⁸ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (ผู้แปล), เวสสันดรชาตกที่ 10 ทรงแปลแจกในวันประสูติ พ.ศ. 2477 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพัฒน์, 2477) ข และ ฉ อ่างในรัตนประทีปแห่งพระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย หอพระไตรปิฎกนานาชาติ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556, หน้า 373.

1. เอกกนิบาตมี 15 วรรค วรรคละ 10 ชาดก**รวม 150 ชาดก ดังนี้**

1) อปปีณกวรรค	10	ชาดก	2) สีลวรรค	10	ชาดก
3) กุรุงควรรค	10	ชาดก	4) กุสลาภวรรค	10	ชาดก
5) อัตถกามวรรค	10	ชาดก	6) อาสังสวรรค	10	ชาดก
7) อิตถีวรรค	10	ชาดก	8) วรุณวรรค	10	ชาดก
9) อปายิมหวรรค	10	ชาดก	10) ลิตตวรรค	10	ชาดก
11) ปโรสทวรรค	10	ชาดก	12) หังสีวรรค	10	ชาดก
13) กุสนาฬิวรรค	10	ชาดก	14) อสัมปทานวรรค	10	ชาดก
15) กกัณฏกวรรค	10	ชาดก			

2. ทุกนิบาต มี 10 วรรค วรรคละ 10 ชาดก**รวม 100 ชาดก ดังนี้**

1) ทัพพวรรค	10	ชาดก	2) สันถวรรค	10	ชาดก
3) กัลยาณวรรค	10	ชาดก	4) อสทิสวรรค	10	ชาดก
5) รุทกวรรค	10	ชาดก	6) นตังทัพพวรรค	10	ชาดก
7) พีรณถัมภกวรรค	10	ชาดก	8) กาสาววรรค	10	ชาดก
9) อุปาหนวรรค	10	ชาดก	10) สิงคาลวรรค	10	ชาดก

3. ดิกนิบาต มี 5 วรรค วรรคละ 10 ชาดก**รวม 50 ชาดก ดังนี้**

1) สังกัปปวรรค	10	ชาดก	2) ปทุมวรรค	10	ชาดก
3) อุทปานวรรค	10	ชาดก	4) อัพภันตรวรรค	10	ชาดก
5) กุมภวรรค	10	ชาดก			

4. จตุกกนิบาต มี 5 วรรค วรรคละ 10 ชาดก**รวม 50 ชาดก ดังนี้**

1) กาลิงควรรค	10	ชาดก	2) ปุจิมันทวรรค	10	ชาดก
3) กุฎฐุสกวรรค	10	ชาดก	4) โกกิลวรรค	10	ชาดก
5) จุฬกณาลวรรค	10	ชาดก			

5. ปัญจกนิบาตมี 3 วรรค วรรคที่ 1 และ 2 มีวรรคละ 10 ชาดก**ส่วนวรรคที่ 3 มี 5 ชาดก รวม 25 ชาดก ดังนี้**

1) มณิกุณฑลวรรค	10	ชาดก	2) วัณณาโรหวรรค	10	ชาดก
3) อัชฌวรรค	5	ชาดก			

6. ฉักกนิบาต มี 2 วรรค วรรคละ 10 ชาดก**รวม 20 ชาดก ดังนี้**

1) อวาริยวรรค	10	ชาดก	2) ขรปุตตวรรค	10	ชาดก
---------------	----	------	---------------	----	------

7. สัตตกนิบาต มี 2 วรรค วรรคที่ 1 มี 10 ชาดก

วรรคที่ 2 มี 11 ชาดก รวม 21 ชาดก ดังนี้

- 1) กุกกุวรรค 10 ชาดก 2) คันธารวรรค 10 ชาดก

8. อัญญกนิบาต มี 10 ชาดก

9. นวกนิบาต มี 12 ชาดก

10. ทสกนิบาต มี 16 ชาดก

11. เอกาทสกนิบาต มี 9 ชาดก

12. ทวาทสกนิบาต มี 10 ชาดก

13. เตรสกนิบาต มี 10 ชาดก

14. ปกิณณกนิบาต มี 13 ชาดก ประกอบด้วย 14, 15, 17, 22 และ 25 คาถา

15. วิสตีนิบาตมี 14 ชาดก

16. ดิงสตีนิบาต มี 10 ชาดก

17. จัตตาลีสนิบาต มี 5 ชาดก

18. ปัญญาสนิบาต มี 3 ชาดก

19. สักขีนิบาต มี 2 ชาดก

20. สัตตตีนิบาต มี 2 ชาดก

21. อสีตีนิบาต มี 5 ชาดก

22. มหานิบาต มี 10 ชาดก มี 100 คาถาขึ้นไป

รวมทั้งหมด 547 ชาดก

1.2.7 การค้นพบชาดกในพระไตรปิฎกในประเทศไทย

ชาดกในพระไตรปิฎกน่าจะเป็นที่รู้จักของผู้คนที่อาศัยอยู่ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันนี้เป็นเวลานานแล้ว ดังมีหลักฐานที่ปรากฏ คือ โบราณศิลปวัตถุ และโบราณสถานทางพระพุทธศาสนาหลายสมัย โดยสันนิษฐานจากภาพสลัก หรือภาพปั้นโบราณที่เล่าเรื่องราว ซึ่งนักโบราณคดีได้สันนิษฐานจากลักษณะทางประติมาณวิทยา⁴⁹ (Iconography) ว่าเป็นเรื่องชาดกในพระพุทธศาสนา เช่น ภาพบนเสมา พบที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ภาพสลักบนใบเสมาจากอำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ภาพปั้นที่เจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม เสมาที่บ้านกุดโง้ง จังหวัดชัยภูมิ เป็นต้น ภาพเหล่านี้เชื่อกันว่ามีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-15 ส่วนใหญ่เป็นศิลปะทวารวดี⁵⁰

ชาดกบางเรื่อง que แสดงในภาพสลักเหล่านี้ มาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นเรื่อง แสดงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ภาพสลักบนเสมาที่พบที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ภาพหนึ่งเป็นรูปช้างสองเชือก เชือกหนึ่งนอน อีกเชือกหนึ่งยืน และกำลังพ่นน้ำให้เชือกที่สอง อาจารย์

⁴⁹ คำว่า “ประติมาณวิทยา” หมายถึงวิชาที่ว่าด้วยจารีตหรือกฎเกณฑ์ทางศิลปะที่เกี่ยวกับรูปเคารพ ภาพวาด หรือภาพสลักต่าง ๆ เช่น ประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปปางต่าง ๆ

⁵⁰ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ทศบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2534), หน้า 118.

สินชัย กระบวนแสง วินิจฉัยว่า เป็นเรื่องมาจากมาตุโปสกชาดก (ชาดกเรื่องที่ 455) ตรงกับเรื่องสีลว-
นาคนในจริยาปิฎก ซึ่งกล่าวถึงการบำเพ็ญศีลบารมี อาจารย์ประสาร บุญประคอง พิจารณาจาก
ตัวอักษรที่จารึกอยู่ในเสมานี้กำหนดว่าคงมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-13⁵¹

ในสมัยสุโขทัย อันถือว่าเป็นยุคเริ่มต้นแห่งประวัติศาสตร์ของชาติไทย ได้มีการค้นพบภาพ
แกะสลักลายเส้น (Linear engraving) บนแผ่นหินชนวนจำนวนมากกว่า 80 ชิ้น บนเพดานอุโมงค์
มณฑป วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย เป็นภาพแสดงเรื่องราวชาดกในพระไตรปิฎก 547 พระชาติ จัดอยู่ใน
งานประเภตจิตรกรรมมากกว่างานประติมากรรม ลักษณะของภาพทั้งการจัดท่าทางประทับของพระ
โพธิสัตว์และเครื่องประดับคล้ายกับจิตรกรรมฝาผนังที่วิหาร “ติวังกะ” ของลังกามา ดั้งที่ท่าน
ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงกล่าวไว้ในเที่ยวเมืองลังกาว่า “ได้เห็นรูปเขียนฝาผนังที่
วิหาร “ติวังกะ” แล้ว มีลักษณะคล้ายภาพแกะลายเส้นในวัดศรีชุมมาก”⁵² ดังนั้น นักโบราณคดี
ส่วนมากจึงลงความเห็นว่า จิตรกรรมสมัยสุโขทัยได้รับอิทธิพลมาจากลังกา โดยสังเกตได้จากวิธีการ
เขียนจิตรกรรมของลังกาที่ยังเห็นได้ชัดเจนอยู่ที่ฝาผนังวิหาร “ติวังกะ” เข้าใจว่าเขียนขึ้นในรัชกาล
พระเจ้าปراجกรมพาหุที่ 2 (พ.ศ. 1779-1814)⁵³ ซึ่งมีอายุร่วมสมัยกับอาณาจักรสุโขทัยตอนต้น และ
ท่านศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี ก็ได้อธิบายไว้ในหนังสือศิลปะสุโขทัยว่า “ภาพจำหลักลายเส้นบนแผ่น
หินที่วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัยนั้น จำหลักขึ้นโดยพระภิกษุสงฆ์ชาวลังกา ซึ่งเข้ามายังกรุงสุโขทัย เพื่อ
ประกาศพระพุทธศาสนาต่อชนชั้นที่หยาบแก่ประชาชนชาวไทย และชาวไทยบางพวกก็ได้ช่วยกระทำการ
จำหลักภาพลายเส้นนั้นด้วย”⁵⁴

นอกจากภาพแกะสลักลายเส้นที่ค้นพบในอุโมงค์มณฑปวัดศรีชุมแล้ว ยังมีหลักฐานอีกชิ้น
หนึ่งที่บ่งชี้ว่าคนในสมัยสุโขทัยรับรู้เรื่องราวจากชาดกในพระไตรปิฎกแล้ว ได้แก่วรรณคดีที่เกี่ยวกับ
ศาสนาในสมัยนั้น คือ ไตรภูมิพระร่วง พบว่าในบานแผนกต้นเรื่องก็จะกล่าวว่าพระธรรมบางส่วนก็
ได้มาจากอรรถกถาตั้งความที่ว่า “พระธรรมในไตรภูมิภคานี้ ธ เอามาแต่พระคัมภีร์ไคบังเล่า เอามา
แต่ในพระอรรถกถาพระจตุราคนั้นก็มีบ้าง ในอรรถกถาฎีกาพระอภิธรรมวาทก็มีบ้าง...ในพระธรรม
ชาดกก็มีบ้าง”⁵⁵ นอกจากธรรมที่นำมาจากพระอรรถกถาชาดกแล้ว ในการพรรณนาถึงดิรัจฉานภูมิก็มี
สัตว์หลายชนิดที่เป็นตัวละครปรากฏอยู่ในชาดกพระไตรปิฎก เช่น ครุฑ นาค ราชสีห์ และช้าง
โดยเฉพาะช้างก็มีช้างชนิดหนึ่งใน 10 จำพวก คือ ช้างฉัททันต์ ตรงกับชาดกในพระไตรปิฎกเรื่อง
“ฉัททันต์ชาดก” พระยาอนุমানราชชนกกล่าวไว้ในหนังสือเล่าเรื่องในไตรภูมิตอนหนึ่งว่า “...ที่ชาวบ้าน
รู้จักชื่อก็มีแต่ชื่อเดียว คือ ช้างฉัททันต์ (หงงา) เพราะมีเรื่องพระยาฉัททันต์เป็นเรื่องชาดกว่า

⁵¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 119.

⁵² ดูรายละเอียดใน “The Ceylon Historical Journal.” (Vol. IV July – October, 1954 and
January – April, 1955), อ้างถึงใน สงวน รอดบุญ, พุทธศิลปะสุโขทัย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,
2521), หน้า 174

⁵³ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁴ ศ.ศิลป์ พีระศรี, ศิลปะสมัยสุโขทัย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2505),
หน้า 18.

⁵⁵ เกษม บุญศรี, คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูงเรื่องปฐมสมโพธิกถา (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, 2511), หน้า 224.

พระพุทธเจ้าเคยเสวยพระชาติ คือ เคยเกิดเป็นช้างน้อยอยู่ชาติหนึ่ง ช้างเหล่านี้้อยู่คูหา หรือถ้ำทอง
ทั้งนั้น”⁵⁶

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นปรากฏหลักฐานเรื่องราวเกี่ยวกับชาดกพระไตรปิฎกใน
จิตรกรรมฝาผนังกรุในองค์พระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวมทั้งยังมีการสร้าง
ปฏิมากรรมสำริดตามชาดกในชุด 547 เรื่อง แต่หลังจากนั้นแล้วไม่ปรากฏมีการสร้างศิลปกรรมที่
เกี่ยวกับเรื่องชาดกทั้ง 547 เรื่องนี้ได้อีก สันนิษฐานว่าคงเป็นเพราะจำนวนมากมายของชาดก ซึ่ง
ต้องใช้เวลามากและเนื้อหาที่มาก ในสมัยต่อ ๆ มาจึงมีความนิยมนำชาดกเพียง 10 ชาดกสุดท้ายที่
เรียกว่าทศชาติชาดก หรือมหานิบาตชาดก มาเขียนเป็นจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ ศาลาการ
เปรียญ พระตำหนัก รวมทั้งเขียนลงในใบลาน สมุดข่อยร่วมกับวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่อง
อื่น ๆ

ชาดก 547 เรื่อง ได้ถูกนำมาถ่ายทอดเป็นงานจิตรกรรมฝาผนังขึ้นอีกครั้งหนึ่งในสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้นในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังมีปรากฏอยู่ที่ฝาผนังพระ
อุโบสถวัดเครือวัลย์วรวิหาร ความนิยมนำปรากฏสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 จากนั้นก็ไม่ปรากฏมี
ที่แห่งใดอีก ซึ่งจะพบเพียงชาดกบางเรื่องเท่านั้นที่ปรากฏอยู่ตามผนังโบสถ์ วิหาร ของวัดต่าง ๆ ใน
ประเทศไทย

1.2.8 การปริวรรตชาดกพระไตรปิฎกในประเทศไทย

ก่อนที่จะกล่าวถึงการปริวรรตชาดกพระไตรปิฎกในประเทศไทย ขอกล่าวถึงการชำระ
จารึกและการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทยเสียก่อน เพื่อเป็นการนำเข้าหาหัวข้อการปริวรรตชาดก
พระไตรปิฎกในประเทศไทย การชำระจารึกและการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทย แบ่งออกเป็น 4
สมัย ดังนี้ คือ

สมัยที่ 1 สมัยพระเจ้าติโลกราช เมืองเชียงใหม่ ได้มีการชำระและจารพระไตรปิฎกลงใน
ใบลานด้วยอักษรล้านนาในปี พ.ศ. 2020

สมัยที่ 2 สมัยรัชกาลที่ 1 กรุงเทพมหานคร ได้มีการชำระและจารพระไตรปิฎกด้วยอักษร
ขอมในปี พ.ศ. 2331

สมัยที่ 3 สมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการชำระ คัดลอกตัวอักษรขอมและปริวรรตพระไตรปิฎก
เป็นอักษรไทย พิมพ์ครั้งแรก 39 เล่ม จำนวน 1,000 ชุดในปี พ.ศ. 2431-2436

สมัยที่ 4 สมัยรัชกาลที่ 7 ได้มีการชำระและปริวรรตพระไตรปิฎกเพิ่มจากการพิมพ์ในสมัย
รัชกาลที่ 5 เป็น 6 เล่มรวมเป็น 45 เล่ม ครบบริบูรณ์ในปี พ.ศ. 2468-2473⁵⁷

ต่อไปนี้ ขอกล่าวถึงการปริวรรตชาดกพระไตรปิฎกในประเทศไทย ซึ่งคำว่า “ปริวรรต” นี้
พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายไว้ว่า “การหมุนเวียน การเปลี่ยนแปลง
การปรับเปลี่ยน”⁵⁸ เพราะฉะนั้น การปริวรรตในที่นี้จึงหมายถึงการแปลชาดกที่เป็นภาษาบาลีใน

⁵⁶ พระยาอนูมานราชธร, เล่าเรื่องไตรภูมิ (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2513), หน้า 31.

⁵⁷ รศ.พัฒน์ เพ็งผลา, ชาดกกับวรรณกรรมไทย, หน้า 21.

⁵⁸ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊ค
พับลิเคชันส์, 2546), หน้า 516.

พระไตรปิฎกให้เป็นภาษาไทยด้วยถ้อยคำสละสลวย และมีสำนวนโวหารที่คนทั่วไปสามารถอ่านทำความเข้าใจได้ง่ายขึ้น รวมทั้งการรวบรวมเรียบเรียงใหม่ให้ง่ายแก่การศึกษาค้นคว้าด้วย

สืบเนื่องมาจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ทรงมีพระราชประสงค์จะจัดพิมพ์หนังสือแจกในงานพระศพพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าศรีวิไลลักษณ์กรมขุนสุพรรณภาควดี จึงได้ทรงหารือกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสก็ได้รับการเสนอแนะว่าควรเป็นชาดกพระไตรปิฎก แต่พระองค์ทรงเห็นว่าควรปริวรรตเสียใหม่ให้พอจูนเนื้อความและสำนวนที่อ่านเข้าใจง่าย กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงทรงรับเป็นธุระในการปริวรรต แต่สำเร็จทันแจกในงานนั้นเพียง 6 เล่มเท่านั้นในปี พ.ศ. 2447

ถึงกระนั้น ครั้งนี้ถือเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นความสำคัญของชาดกพระไตรปิฎกและทรงเห็นว่าถ้าได้ปริวรรตชาดกพระไตรปิฎกเสียใหม่ให้เป็นภาษาไทยอย่างสมบูรณ์ก็จะเป็นประโยชน์มาก ดังความตอนหนึ่งที่ว่า “ถ้าหนังสือเช่นนี้ (ชาดกพระไตรปิฎก) จะมีอยู่ในภาษาไทยทั้งหมดก็จะนับว่าเป็นเครื่องอสังการใหญ่ในหนังสือและภาษาของเรา”⁵⁹ เพราะชาดกพระไตรปิฎกนี้ นอกจากเป็นหนังสือเรื่องใหญ่มีคุณค่าทางด้านการสอนคุณธรรมจริยธรรมแล้ว ถ้อยคำสำนวนโวหารก็ไพเราะ เพราะได้รับการกลั่นกรองถึง 3 ชั้น คือ จากนิทานชาวบ้านดั้งเดิมมาเป็นคาถาในพระไตรปิฎก จากพระไตรปิฎกก็เป็นคัมภีร์อรรถกถาชาดกที่พระอรรถกถาจารย์บรรจงรจนารับขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ถ้าได้ปริวรรตเป็นภาษาไทยก็จะเป็นการถ่ายทอด กลั่นกรองความไพเราะถึงขั้นที่ 4 สมดังพระราชปรารภข้างต้นนั้น

ต่อมา พ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต บัณฑิตผู้รู้ภาษาบาลีทั้งภิกษุและฆราวาสประสงค์จะบำเพ็ญการกุศลอุทิศถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเห็นพร้อมกันว่าควรช่วยกันปริวรรตหนังสือชาดกพระไตรปิฎกให้สำเร็จตลอดทั้งคัมภีร์เป็นการเฉลิมพระเกียรติ ในที่สุดกรรมการหอสมุดวชิรญาณอันมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเป็นประธานได้ให้ความสนับสนุนการปริวรรตจนสำเร็จ โดยผู้แปลที่มีความรู้ภาษาบาลีทั้งภิกษุและฆราวาสจำนวน 76 ท่าน⁶⁰

ปัจจุบัน หนังสือชาดกพระไตรปิฎกที่ได้รับการปริวรรตอย่างสมบูรณ์มีทั้งหมด 547 เรื่องมีอยู่หลายฉบับด้วยกัน เช่น ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ฉบับของสำนักหอบรมครูวัดสามพระยา โดยใช้ชื่อว่า “พระคัมภีร์ชาดกแปล ฉบับ ส.อ.ส.” พิมพ์ในปี พ.ศ. 2493 ฉบับของ ส.ธรรมภักดี มี 5 เล่ม ฉบับของมหาวิทยาลัยซึ่งแปลรวมทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถาไว้ในเล่มเดียวกันมี 10 เล่ม นิบาตชาดกจำนวน 10 เล่ม จัดทำโดยคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี พ.ศ. 2539 และยังมีชาดกพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับมหาจุฬาฯ ซึ่งจัดพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2539 และ พ.ศ. 2557 นอกจากนี้ฉบับที่สมบูรณ์ดังที่กล่าวมา ยังมีผู้ที่นำเอาชาดกพระไตรปิฎกไปทำการปริวรรตเป็นผลงานส่วนตัวอีกด้วย เช่น พุทธนิบาตชาดก จำนวน 7 เล่ม ของพระธรรมสิริชัย วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม พิมพ์ในปี พ.ศ. 2490 พระเจ้า 500 ชาติ ของจอม บุญตาเทศ และพูนศักดิ์ ศักดานุวัฒน์

⁵⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชปรารภมูลเหตุที่จะแปลและพิมพ์นิบาตชาดก,” ในนิบาตชาดก เล่ม 10 ภาคผนวก, หน้า 5.

⁶⁰ เฉลิม มากนวล, “การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป”, หน้า 28.

เล่มนี้ถือเป็นการปริวรรตชาดกพระไตรปิฎกใหม่ในรูปแบบของนิทานไทย มีการใช้สำนวนโวหารง่าย ๆ กระชับ เหมาะสำหรับเยาวชนไทยที่ใช้อ่านเพื่อเป็นนิทานสุภาพ หรือเป็นหนังสืออ่านนอเวลา สถาบันสันติธรรมได้จัดพิมพ์หนังสือ พระเจ้า 500 ชาติ ฉบับสมบูรณ์ นอกจากนี้ บางท่านยังเลือกแปลและย่อเฉพาะบางเรื่องที่มีความนิยมมากที่สุด คือ ทศชาติชาดก (พระเจ้า 10 ชาติ) มีผู้นำไปแต่งเป็นทั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว เพื่อการเทศน์และการอ่านเพื่อความรู้และความเพลิดเพลิน บางท่านเลือกเฉพาะเรื่อง que เห็นว่าสอดคล้องเหมาะสมกับสถานการณ์ในปัจจุบัน เช่น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชรัชกาลที่ 9 ก็ทรงนำเอามหาชนกชาดกมาพระราชทานใหม่เป็นสำนวนของพระองค์เอง แต่ยังรักษาเค้าโครงเดิม ซึ่งทั้งหมดนั้นก็มีความมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือเพื่อใช้เป็นคติสอนใจสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้ หรือจะนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาบ้านเมืองในปัจจุบันนี้ เพื่อให้เกิดสันติสุขต่อไปก็ได้

1.2.9 ความมุ่งหมายของชาดกพระไตรปิฎก

ชาดกในพระพุทธศาสนาทั้งชาดกพระไตรปิฎกในฝ่ายเถรวาทและชาดกมลาในฝ่ายมหายานไม่ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายในการเขียนชาดกเอาไว้โดยตรง ดังนั้น จึงขึ้นอยู่กับผู้อ่านหรือผู้ฟังแต่ละบุคคลที่จะเลือกศึกษาแง่มุมไหนของชาดกพระไตรปิฎก ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงจำแนกประเภทของผู้ศึกษาชาดกพระไตรปิฎกออกเป็น 3 จำพวก คือ

- 1) พวกที่ชอบฟังนิทานก็ใส่ใจแต่เรื่องนิทานนั้น ไม่ใคร่ใส่ใจในธรรมหรือสุภาพซึ่งมีอยู่ในชาดกนั้น
- 2) อีกพวกหนึ่งซึ่งเป็นผู้แสวงหาแต่ธรรม เมื่ออ่านแล้วก็เห็นว่าเป็นแต่เรื่องเล่านิยาย การที่จะแสวงหาธรรมในชาดกเหมือนร่อนทรายหาทองซึ่งมีอยู่แต่เล็กน้อยไม่คุ้มความลำบาก
- 3) พวกสุดท้ายเมื่อศึกษาแล้วกลับมีความคิดเห็นว่าชาดกเป็นนิทานซึ่งนึกแต่งขึ้นไม่มีความจริงเป็นหลักฐาน เช่น ดิรัจฉานพูดได้เหมือนมนุษย์⁶¹

ต่อจากนั้น ทรงมีพระราชวิจารณ์บุคคลทั้ง 3 จำพวกว่าเป็นเพราะเหตุที่ผู้อ่านตั้งวงพิจารณาแคบและตรัสว่า “ไม่มีความประสงค์จะรับอธิบายได้เถียงตามความคิดเห็นของท่านทั้งหลายสามพวกที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ซึ่งเป็นความประสงค์ความมุ่งหมายต่าง ๆ กัน แต่จะขอชักนำให้พิจารณาเรื่องหนังสือชาดกนี้ โดยความเห็นที่เป็นวงกว้าง ซึ่งบางที่จะทำให้ผู้อ่านทั้งหลายเห็นว่าหนังสือชาดกปกรณ์นี้เป็นเรื่องน่าอ่านอยู่”⁶² นอกจากนี้ยังได้ตรัสว่า “นิทานที่มาในพระพุทธศาสนาก็มักจะเป็นนิทานเปรียบสำหรับให้ผู้ศึกษาธรรมเข้าใจง่ายและในชาดกคงมีธรรมหรือสุภาพซึ่งเป็นความมุ่งหมายอยู่แห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสไว้จริงไม่มากก็น้อย”⁶³ อย่างไรก็ตาม เมื่อเราอ่านชาดกพระไตรปิฎกโดยใช้วิจลญาณในแต่ละเรื่องอย่างรอบคอบแล้ว ก็พอที่จะสามารถแยกแยะความมุ่งหมายของชาดกพระไตรปิฎกได้ดังต่อไปนี้

⁶¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาดก,” ในนิบาตชาดก เล่ม 10 ภาคผนวก, หน้า 6.

⁶² เรื่องเดียวกัน.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

1) สอนธรรมะในชาติ

พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้หลังจากทรงใช้ความเพียรนานถึง 6 ปี เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ใหม่ ๆ และหลังจากพระองค์เสวยวิมุตติสุขแล้ว ทรงพิจารณาถึงธรรมที่ได้ตรัสรู้ว่าเป็นธรรมที่ลึกซึ้งและสุขุมคัมภีรภาพยากที่สัตว์ผู้ยินดีในกามคุณจะบรรลุตามได้ ทรงท้อพระทัยที่จะเทศนาสั่งสอน แต่อาศัยพระมหากรุณาธิคุณในหมู่สัตว์ทั้งหลาย จึงทรงพิจารณาอีกว่าจะมีผู้รู้ทั่วถึงธรรมนั้นบ้างหรือไม่ ทรงทราบว่าบุคคลมีกิเลสน้อยเบาบางลงก็มี กิเลสหนักก็มี สามารถรู้ธรรมได้ง่ายก็มี รู้ธรรมโดยยากก็มี ดังนั้น พระอรชกถาจารย์ผู้แต่งอรชกถาชาดกจึงได้ยอมรับความลึกซึ้งและความยากของธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ดังความตอนหนึ่งในบทปณามคาถาว่า “พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น เป็นธรรมที่ลึกซึ้งรู้ได้ยาก รู้ตามเห็นตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่อาจจะรู้ได้ด้วยคารตริก ละเอียด เป็นธรรมอันบัณฑิตจะรู้ได้”⁶⁴ ในเมื่อธรรมของพระพุทธเจ้ามีลักษณะประณีตสุขุมละเอียดลึกซึ้ง ยากที่สรรพสัตว์จะเข้าใจได้ พระองค์ทรงหากวิธีในการสอนเพื่อช่วยให้เวไนยสัตว์เข้าใจธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น การสอนธรรมโดยการใช้ชาดกเป็นสื่อกลาง เป็นอุปกรณ์และเป็นอุทาหรณ์ก็นับว่าเป็นวิธีหนึ่งที่จะทำให้สรรพสัตว์เข้าใจธรรมได้ง่ายขึ้น ดังที่เจมส์ เฮสติง นักปราชญ์ทางศาสนาและปรัชญาท่านหนึ่งกล่าวไว้ว่า

พระพุทธเจ้าทรงทราบถึงความแตกต่างของอินทรีย์ และความสามารถทางสติปัญญาของเวไนยสัตว์ว่ามีระดับต่าง ๆ กัน พระองค์จึงทรงสั่งสอนด้วยวิธีต่าง ๆ กัน เพื่อให้เหมาะสมแก่อัธยาศัยของเวไนยสัตว์เหล่านั้น ตรัสสอนด้วยเล่าชาดกที่สนุกสนาน ไพเราะ ซึ่งเป็นทั้งคำสอน และให้ความเพลิดเพลิน ด้วยการตรัสเล่าทำนองนี้ ผู้ฟังนอกจากจะได้ความเพลิดเพลินในพระธรรมคำสอนแล้ว ยังจะได้เข้าถึงสัจธรรมหลังจากถึงแก่ความตายแล้วอีกด้วย”⁶⁵

และในคัมภีร์เดียวกันนี้ยังกล่าวไว้อีกว่า “พระพุทธเจ้าทรงสอนทั้งพระสูตร คาถา ตำนาน และชาดก แท้จริงแล้วพระองค์ทรงใช้ชาดกของประชาชนนั่นเองสอนประชาชนและพระสาวกของพระองค์และนักประกาศธรรมอื่น ๆ ก็ได้ใช้วิธีนี้เช่นเดียวกัน”⁶⁶ ถึงกระนั้น นักประกาศศาสนาธรรมของศาสนาอื่น ๆ ในอินเดียก็ถือเอาประโยชน์จากความกระหายใคร่ฟังนิทานและการเล่านิทานของฮินดู และได้นำเรื่องมาขยายเพื่อสอนธรรมแก่ประชาชนเช่นเดียวกันกับนักเผยแผ่ศาสนาคริสต์ยุคกลางที่นำเอาตัวอย่างเข้ามาใช้ในการเทศนาสั่งสอนเพื่อสร้างความสนใจให้แก่ผู้ฟัง แต่ก็มีบ่อยครั้งที่ใช้นิทานเทพนิยายและเกร็ดข่าวขันจากคลังนิยายอันอุดมของประชาชนหรือจากวรรณคดีชาวบ้านเอามาเปลี่ยนแปลงเพื่อจุดประสงค์ในการประกาศหลักคำสอนในศาสนา

2) ความสนุกสนานในการศึกษาพระธรรม

เนื่องจากพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นธรรมที่ลึกซึ้งประณีตสุขุมคัมภีรภาพยากแก่การทำความเข้าใจดังที่กล่าวมาข้างต้น เพราะฉะนั้น หากบุคคลใดได้รับการสั่งสมอบรมปัญญามาน้อยก็เป็นการยากอย่างยิ่งที่จะเข้าใจความหมายที่ลึกซึ้งของธรรมในพระพุทธศาสนาได้ เมื่อ

⁶⁴ วิ.ม. (บาลี) 4/7/6-7, วิ.ม. (ไทย) 4/7/11.

⁶⁵ Jamea Hasting, *Encyclopedia of Religion and Ethics* Volume 7, New York: Chales Scribner's Son, 1967) p. 491.

⁶⁶ Ibid.

เป็นเช่นนี้ พระธรรมของพระพุทธเจ้าดูเหมือนจะเป็นประโยชน์แก่ปัญญาชนเพียงไม่กี่กลุ่มเท่านั้น ส่วนคนมีปัญญาน้อยคงจะเข้าถึงพระพุทธศาสนาได้แค่ระดับพิธีกรรม ในข้อนี้ พระพุทธเจ้าทรงยอมรับถึงความแตกต่างระดับสติปัญญาของผู้ที่จะรับฟังพระธรรมคำสอนของพระองค์ ดังที่ได้ทรงจำแนกบุคคลออกเป็น 4 จำพวก คือ

(1) อุคฆติตัญญุบุคคล คือ บุคคลผู้มีบารมีแก่กล้าได้ฟังธรรมโดยย่อ ก็ตรัสรู้มรรคผลโดยพลัน

(2) วิปจิตัญญุบุคคล คือ บุคคลที่ฟังธรรมโดยย่อแล้ว ไม่อาจบรรลุได้ เมื่อมีการจำแนกอรรถาธิบายธรรมออกไปโดยพิสดารจึงตรัสรู้มรรคผลได้

(3) เวไนยบุคคล คือ บุคคลที่ฟังธรรมทั้งโดยย่อและพิสดาร ก็ไม่อาจบรรลุมรรคผลได้ เมื่อกระทำมนสิการด้วยอุบายปัญญาแล้ว สมาคมคบหากัลยาณมิตร บำเพ็ญกิจพากเพียรเล่าเรียนและประพฤติปฏิบัติในสมณะและวิปัสสนาสีปไปจึงจะสำเร็จมรรคผล

(4) ปทปรมบุคคล คือ บุคคลผู้มีอุปนิสัยไม่สมบูรณ์ไม่ควรแก่การบรรลุมรรคผลได้ แม้ได้ฟังธรรมทั้งโดยย่อและพิสดารก็ตาม สมาคมกับท่านผู้เป็นกัลยาณมิตรประกอบกิจบำเพ็ญเพียรในการภาวนาทุกประการก็ไม่อาจบรรลุมรรคผลในชาตินี้ได้ เป็นเพียงแต่อุปนิสัยวาสนาบารมีไปในอนาคต⁶⁷

ด้วยเหตุที่ทรงเห็นความแตกต่างเช่นนี้ การสอนธรรมโดยใช้ชาดกเป็นตัวเชื่อมเข้าหาธรรม แม้ว่าส่วนใหญ่จะเป็นธรรมระดับพื้นฐานก็ตาม นับว่าเป็นเทคนิคการสอนอีกแบบหนึ่งในจำนวนหลาย ๆ แบบที่พระพุทธองค์ทรงใช้ เพื่อที่จะทำให้บุคคลที่มีระดับสติปัญญาอย่างไม่เพียงพอที่จะรับฟังธรรมชั้นสูงได้ ไม่ให้เกิดความเบื่อหน่ายท้อแท้ในการศึกษาธรรมะของพระพุทธองค์ นอกจากนั้นยังทำให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินในการศึกษาพระธรรมโดยผ่านชาดกอีกด้วย อีกทั้งยังจะได้คติข้อคิด หรือปรัชญาชีวิตจากการศึกษาธรรมโดยใช้ชาดกเป็นสื่อได้อีกด้วย ดังนั้น พระอรธรรคกถาจารย์เล็งเห็นความสำคัญเช่นนี้ จึงได้จัดชาดกเข้าในวงศัตถศาสตร์

ต่อมา พระพุทธโฆสจารย์ผู้แปลอรรถกถาชาดกจากภาษาสิงหลมาเป็นภาษาบาลี โดยนำชาดกพระไตรปิฎกมาเป็นบทตั้งแล้วยกเรื่องมาเล่าเป็นอุทาหรณ์และเปรียบเทียบกับธรรม ซึ่งผู้ประพันธ์ได้แทรกหัวข้อธรรมไว้ในชาดกเรื่องนั้น ๆ วิธีแต่งชาดกโดยมีเรื่องประกอบนั้นนับเป็นกลวิธีที่ดีมากอย่างหนึ่งของการแต่งคัมภีร์พระพุทธศาสนา วิธีการแต่งเช่นนี้สามารถทำให้ผู้ศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนาไม่เกิดความเบื่อหน่ายในการศึกษาธรรม เช่น การสนใจศึกษาธรรมเรื่องความโลภที่ปรากฏอยู่ในชาดกเรื่อง “สุวรรณหังสชาดก” ผู้ศึกษาธรรมย่อมเกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินและทำให้เข้าใจธรรมได้อย่างถูกต้องอันเป็นผลให้พระพุทธศาสนาตั้งมั่นสถิตถาวรตลอดไป

3) แก้ปัญหาของคนในสังคม

นอกจากชาดกพระไตรปิฎกมีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้เป็นสื่อในการสอนพระธรรมหรือเพื่อให้ผู้ศึกษาพระธรรมได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลินแล้ว ชาดกยังมีจุดประสงค์เพื่อช่วยแก้ปัญหาหรือข้อข้องใจเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นของคนในสังคมอีกด้วย เพราะชาดกพระไตรปิฎกบางเรื่อง

⁶⁷ สมเด็จพระพรหมานุนิชิโนรส, พระปฐมโพธิกถา (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2505), หน้า 222-223.

เริ่มต้นด้วยปัญหาหรือคำถามที่พระสาวกได้ถามขึ้น แทนที่พระพุทธเจ้าจะแก้ปัญหานั้นโดยตรง พระพุทธองค์ก็ทรงเล่าชาดกเพื่อแก้ปัญหานั้นหรือความสงสัยของพระสาวก คือเมื่อมีเรื่องเกิดขึ้นก็ทรงแสดงธรรมรับสั่งเป็นนัยว่าเรื่องนั้นเคยมีมาแล้วแต่ปางก่อน พระสาวกหรือผู้ฟังก็ถามขึ้นเพื่อให้ทรงเล่า พระพุทธองค์จึงทรงแสดงชาดกตามสมควรแก่เหตุที่เกิดขึ้นแล้วสอดแทรกคติธรรมคำสอน เป็นเช่นนี้แทบทุกเรื่อง เช่น ทรงปรารภฝนโบกขรพรรษที่ตกท่ามกลางพระญาติเมื่อคราวเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ครั้งแรก เมื่อพระสาวกเกิดความสงสัยจึงโจทก์ขานกันว่า เป็นสิ่งมหัศจรรย์ เพื่อไขข้อข้องใจในเรื่องนี้ พระพุทธองค์ก็ทรงรับสั่งแก่พระสาวกเหล่านั้นว่า ฝนนี้เคยตกในท่ามกลางพระญาติของพระพุทธองค์มาแล้วในอดีต แล้วทรงเล่าเรื่องเวสสันดรชาดกเพื่อแก้ความสงสัยนั้น

จากข้อมูลที่กล่าวมา จุดมุ่งหมายของชาดกพระไตรปิฎกโดยภาพรวม นอกจากจะเป็นการ แสดงการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าแล้ว ยังใช้เป็นตัวอย่างในการสอนธรรมตามอุปนิสัยของผู้ฟัง หรือใช้เป็นคติหรือเป็นตัวอย่างทางธรรม ผู้ที่นิยมชมชอบชาดกเรื่องใด ย่อมยึดคุณธรรมของผู้นั้นเป็นแบบอย่าง ตลอดทั้งจะทำให้ผู้ศึกษาหลักธรรมได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลิน และช่วยแก้ความสงสัยต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอีกด้วย

เพราะฉะนั้น จุดประสงค์หลักของคัมภีร์ชาดก คือ การแสดงสารธรรม การศึกษาคาชาดกจึงควรศึกษาสารธรรมที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นหลักโดยตรงแล้วอาศัยอรรถกถาเฉพาะที่จำเป็นในการช่วยให้เข้าใจสารธรรมชัดเจนยิ่งขึ้น ดังที่อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ กล่าวไว้ว่า ชาดกเป็นวิวัฒนาการแห่งการบำเพ็ญคุณงามความดีของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ สำคัญในชาดกจึงอยู่ที่คุณงามความดีและอยู่ที่ศีลธรรม⁶⁸

1.2.10 ความสำคัญของชาดก จากการนำเสนอข้อมูลที่ได้กล่าวมาแล้ว พอสรุปได้ดังนี้

1) เป็นหลักคำสอนหนึ่งในวงศัตถุศาสน์ ชาดกถือว่าเป็นหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า วงศัตถุศาสน์ ก่อนที่จะมีการสังคายนาแล้วแยกออกไปเป็นหมวดหนึ่งในพุทธทศนิกาย

2) เป็นชีวประวัติของพระโพธิสัตว์ในด้านการบำเพ็ญบารมี พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จะต้องบำเพ็ญบารมีมาก่อน พระพุทธองค์ต้องฟันฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ นานัปการถึงขั้นแลกด้วยชีวิตก็ยอม เพื่อแลกกับพระสัพพัญญุตญาณ

3) เป็นชาดกที่ทรงยกขึ้นมาตรัสเพื่อแก้ปัญหในปัจจุบัน ชาดกทุกเรื่องในชั้นอรรถกถา จะมีการปรารภเรื่องราวที่เกิดขึ้นในปัจจุบันก่อน โดยเรื่องราวที่เกิดขึ้นนั้นพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ตัดสินปัญหาด้วยพระองค์เอง โดยยกเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์ขึ้นมาเล่าเพื่อยุติปัญหาในปัจจุบันนั้น

4) เป็นชาดกที่กล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดในสมัยพุทธกาล ชาดกทุกเรื่องตอนจบของชาดกจะมีการตรัสสรุปบุคคลหรือสัตว์ที่สำคัญ ๆ ในเรื่องที่ยกขึ้นมาเล่ากันว่า มีใครบ้างที่กลับชาติมาเกิดในสมัยพุทธกาล เพื่อเป็นเครื่องยืนยันถึงพฤติกรรมของบุคคลที่เป็นต้นเหตุในเรื่องปัจจุบันนั้นว่า เหมือนกับพฤติกรรมในอดีตชาติ

⁶⁸ สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน พิมพ์ครั้งที่ 16, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 614.

1.3 มุมมองของชาตกในด้านวรรณกรรม ประวัติศาสตร์ และอุดมคติ เป็นต้น

เมื่อกล่าวถึงชาตก เรามักคิดถึงเรื่องอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ การศึกษาชาตกให้ครอบคลุมและสอดคล้องกับยุคสมัย ควรศึกษาแบบมองหลายแง่ ทั้งด้านวรรณกรรม ด้านประวัติศาสตร์ และด้านอุดมคติ (ศาสนา) จะช่วยให้มีมุมมองมีความคิดหลายด้านไปพร้อมกันซึ่งประกอบด้วย

1.3.1 วรรณกรรมในชาตก

ศึกษาด้านวรรณกรรม พัฒนาการของคัมภีร์ เรื่องราวที่ระบุว่า เรื่องนั้นเป็นพระพุทธรูปหนึ่งหรือว่ามีเรื่องราวจากวรรณกรรมอื่นปะปนเข้ามา ชาตกมีอิทธิพลจากวรรณกรรมอื่นหรือไม่ การศึกษาด้านนี้ทำให้รู้ว่า ชาตกหลายเรื่องรับอิทธิพลจากวรรณกรรมอื่น มีเรื่องราวในวรรณกรรมอื่นปะปนเข้ามา เช่น ไตรเพท ประวัติศาสตร์ (อติหาสะ) รามายณะ (รามเกียรติ์) มหาภารตะ ในทสรถชาตก ระบุชื่อราม ลักษณณ์ สีดา ในกุนาลชาตก ระบุชื่อตระกูลปาลมทพในมหาภารตยุทธ์ บางชาตกเล่าเหมือนในนิทานอีสป หลายชาตกระบุภูเขาสิเนรุ เขาสัตบริภัณฑ์ ได้แก่ ยุคนธร อสิเนธร กรวิก สุทสสนะ เนมินธร วินตกะและอัสสกัน ปลา 7 ชนิด ได้แก่ ติมิ ติมิงคละ ติมิงปิงคละ อานนท์ ติมินท์ อชฌาโรหะ และมหาตมิ สระ 7 สระ ได้แก่ อโนดาต มุณฑะ รกกาละ ฉัททันต์ คุณา มันทากินี คีห์ปาดะ ที่มีอยู่ในป่าหิมพานต์ สืบทอดมาจากวรรณกรรมโบราณคือเรื่องโลกบัญญัติ

เมื่อศึกษาด้านวรรณกรรม รู้พัฒนาการของคัมภีร์จะแยกแยะได้ว่า เรื่องใดเป็นคำสอนหลัก เรื่องใดเป็นสำนวนภาษา เรื่องใดเป็นบรรยายโวหาร เรื่องใดเป็นพรรณนาโวหาร เรื่องใดเป็นเทศนาโวหาร เรื่องใดเป็นอุปมาโวหาร เรื่องใดเป็นสาธกโวหาร

1.3.2 ประวัติศาสตร์ในชาตก

ศึกษาเหตุการณ์และเรื่องราวในชาตกด้านประวัติศาสตร์ คือ อรรถกถาชาตกที่ประมวลประวัติศาสตร์ชมพูทวีปหรืออินเดียโบราณ บันทึกความเป็นมาในอดีต สะท้อนวิถีชีวิต การปกครอง การคมนาคม นักประวัติศาสตร์อินเดียได้ข้อมูลในชาตกเป็นคู่มือศึกษาประวัติศาสตร์อินเดีย

ประวัติศาสตร์อินเดียในชาตก บันทึกเหมือนเล่านิทาน ใช้คำศัพท์ อดีต หรือ อดีตกาล (ในอดีตกาล) ภูตปุพฺพ (เรื่องเคยเกิดขึ้น) ปจฺมกปฺเป (ในกัปแรก) อนฺุปฺนเน พุทฺเธ (ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติ) บอกประวัติศาสตร์อินเดียก่อนสมัยพุทธกาล การบันทึกประวัติศาสตร์ เช่นนี้ พบว่านอกจากในอรรถกถาชาตกแล้ว ยังพบในอรรถกถาธรรมบท อรรถกถาเถรคาถา อรรถกถาเถรีคาถา อรรถกถาปาทาน อรรถกถาวิมานวัตถุ อรรถกถาเปตวัตถุ เป็นต้น

ระติลล์ เมห์ทา (Ratilal Mehta) ศึกษาประวัติศาสตร์อินเดียจากชาตก อ้างคำพูดของศาสตราจารย์ริส เดวิดส์ (Rhys Davids) ที่มองว่า ชาตกเป็นนิทานพื้นบ้านเก่าแก่ที่สุด มีเนื้อหาสมบูรณ์และมีความสำคัญมากในบรรดานิทานอินเดียด้วยกัน และอ้างคำพูดของศาสตราจารย์ ลาคอต (Lacote) ที่บอกว่า ชาตกเป็นวรรณกรรมด้านประวัติศาสตร์ สะท้อนเรื่องอดีต แฝงคติความเชื่อทางปรัชญาศาสนา ความรู้ทางด้านศิลปะและสภาพสังคม ศาสตราจารย์ลาคอต มองว่า ชาตกเป็นวรรณกรรมสำคัญรองจากไตรเพทและปุราณะ มีข้อมูลประวัติศาสตร์อินเดียที่ควรศึกษา

1.3.3 เหตุการณ์ในชาดก 4 ยุค

เหตุการณ์สำคัญในชาดกมี 4 ยุค คือ

1) ยุคโบราณ (Ancient Period) ระหว่าง 2,000 – 1,400 ปีก่อนคริสต์ศักราช หรือ 1,377–777 ปี ก่อนพุทธกาล (80+543)

2) ยุคราชวงศ์กुरुและปัญจาละ (The Kuru Panjala Kings) ระหว่าง 1,400 – 1,200 ปีก่อนคริสต์ศักราช หรือ 777–377 ปี ก่อนพุทธกาล

3) ยุคอาณาจักรวิเทหะและอาณาจักรต่าง ๆ (Videha and Lesser Kingdoms) ระหว่าง 1,200 – 800 ปีก่อนคริสต์ศักราช หรือ 377–177 ปีก่อนพุทธกาล

4) ยุคมหาชนบท (Mahajanapada Period) ระหว่าง 800 – 600 ปีก่อนคริสต์ศักราช หรือ 177–23 ปีก่อนพุทธกาล

177–23 ปีก่อนพุทธกาล บันทึกเหตุการณ์ยุคมหาชนบทในอรรถกถาชาดกมากกว่ายุคอื่น ยุคนี้กล่าวถึง

1) อำนาจของผู้ปกครองบ้านเมืองในราชวงศ์กาสิ เมืองพาราณสี ดังสำนวนบาลีที่ว่า “อตีเต พาราณสียํ พุทฺทมตเต รชชํ กาเรนเต ครั้งอดีต เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในเมืองพาราณสี” อรรถกถาชาดกกระบุถึงเมืองพาราณสีถูกเปลี่ยนชื่อมาหลายชื่อ ได้แก่ โมหิณีนคร ปุพผวดี สุรณนนคร สุทัสสนนคร พรหมพัฒนนคร สัมมนคร ผู้ปกครองเมืองพาราณสี เช่น สังยมะ กัณฐรี พกะ เอสุการี เสนกะ ชนกะ ทัพหัมมะ อุทัย ชนสันธะ วิสเสณะ กลาพุ ธัญชัย มหาปตาปะ ตัมพะ สุสีมะ สามะ ยสปาณิ มหาปิงคละ

2) อำนาจของผู้ปกครองบ้านเมืองในราชวงศ์นาคะแคว้นมคธ หรือบทบาทของพระเจ้าพิมพิสาร กรุงราชคฤห์

3) ความล่มสลายของแคว้นกาสิ ผู้ปกครองแคว้นโกศลกับแคว้นกาสิแย่งชิงความเป็นใหญ่ แย่งอำนาจกันหลายครั้ง สมัยพุทธกาลแคว้นกาสิเสื่อมอำนาจ เป็นเมืองขึ้นของแคว้นโกศล

4) ราชวงศ์ในแคว้นอัสดกะและแคว้นกาลิงคะ

เมื่อศึกษาชาดกในด้านประวัติศาสตร์ (ยุคมหาชนบท) ย่อมรู้ความสัมพันธ์ของผู้ปกครองในสมัยพุทธกาล คือ พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าอุเทน พระเจ้าจันทปัชโชต พระเจ้าอชาตศัตรู พระเจ้าปุกกุสาติ

1.3.4 ภูมิศาสตร์ในชาดก

ชาดก ระบุดินแดนครั้งโบราณ เรียกว่า ทวีป

1) อุตตรกुरुทวีป ถิ่นที่ตั้งอยู่ด้านเหนือแคว้นกुरु ดินแดนอันอุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุต่าง ๆ บรรยายว่ามีความลึกลับมหัศจรรย์ ปัจจุบันอยู่ในเขตไซบีเรีย ผู้อพยพจากอุตตรกुरुทวีปไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่แคว้นกुरु (เดลี)

2) ปุพพิเทหทวีป ถิ่นที่ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของเมืองวิเทหะ ปัจจุบันอยู่ในเตอร์กิสถานตะวันออกและจีนตอนเหนือ ผู้อพยพจากปุพพิเทหทวีปไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่แคว้นวิเทหะ (เนปาล)

3) อปรโคยานทวีป ปัจจุบันอยู่ในเตอร์กิสถานตะวันตก ผู้อพยพจากอปรโคยานทวีปไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อปรินตชนบท (อินเดียตะวันตกเฉียงใต้)

4) ชมพูทวีป หมายถึง อินเดีย ไปจนถึงอัฟกานิสถาน

5) ตามพจนานุกรมคือ ศรีลังกา

6) นาคทวีป คือ เกาะเล็ก ๆ ตั้งอยู่ใกล้ตามพจนานุกรมคือ พม่า ใช้เป็นเส้นทางผ่านจากท่าเรือภารุก็จะไปค้าขายยังสุวรรณภูมิ

อรรถกถาชาดกมีเหตุการณ์ทางการเมือง การปกครอง การศึกษา ความสัมพันธ์ในครอบครัว เศรษฐกิจ สังคม อาชีพ สถานภาพของผู้หญิง ศิลปะวิทยาการ ความเชื่อทางศาสนาปรัชญา และจารีตประเพณี การค้าขาย ความสัมพันธ์กับประเทศใกล้เคียง เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างอินเดียกับลังกา (ตามพจนานุกรมคือ ศรีลังกา) การติดต่อค้าขายกับบาบิโลน (Babylon) ในเมโสโปเตเมีย เมืองนี้ในพาเวรชาดก คือ สุวรรณภูมิเป็นเมืองศูนย์กลางด้านเศรษฐกิจ อยู่ตอนล่างประเทศเมียนมาร์ (บางมติว่าอยู่ในอินเดียตะวันออกติดกับเมียนมาร์) ชาดกแสดงสัมพันธ์ภาพระหว่างชมพูทวีปกับประเทศแถบทะเลแดง คาบสมุทรเปอร์เซีย ตั้งแต่บาบิโลน อาระเบีย อียิปต์ กรีก จนถึงยุโรปตอนใต้เหนือคาบสมุทรเมดิเตอร์เรเนียน

มณิกัณฐชาดก อัญญาเสณกชาดก สุวัณณหังสชาดก วัฏฏกชาดก ลุกกิกชาดก ทีฆิตโกสลชาดก นันทิวีสาลชาดก ระบุในวินัยปิฎก มหาสุทฺถสสนชาดก มฆเทวชาดก สกุนคฺชชาดก เล่าไว้ในทีฆนิกายและสังยุตตนิกาย เป็นประเด็นให้ศึกษาค้นคว้าต่อไปถึงจำนวนชาดกที่เชื่อว่ามีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลและชาดกที่เสริมเข้ามายุคหลัง

1.3.5 ชาดกกับสังคมวิทยา

ความสัมพันธ์ในครอบครัวเป็นพื้นฐานสำคัญทางสังคม ตรงกับคำว่า ครอบครัวเป็นหน่วยเบื้องต้นที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ ระบบครอบครัวที่ปรากฏในชาดก ในหมู่ประชาชนเป็นระบบครอบครัวสามีเดียวภรรยาเดียว ในครอบครัวของคณินฐานะเป็นระบบชายมีภรรยาหลายคน หัวหน้าครอบครัวทำหน้าที่หล่อหลอมปลูกฝังบุคลิกภาพ ให้การศึกษาเบื้องต้นและถ่ายทอดวัฒนธรรมในท้องถิ่นให้กับสมาชิกในครอบครัว

โครงสร้างทางสังคม ระบุว่า ยุคนั้นมีความเชื่อมาจากวรรณกรรมของพราหมณ์ ที่สอนว่า มหาพรหมเป็นผู้สร้างโลก สร้างมนุษย์จากองค์ของกายของตน สร้างพราหมณ์จากปาก สร้างกษัตริย์จากแขน สร้างแพศย์จากสะโพก สร้างศูทรจากเท้า เป็นวรรณะ 4 ถือชาติกำเนิดเป็นตัวกำหนด บางชาดกพูดถึงคณวรรณะศูทรที่ต้องการศึกษาเล่าเรียนจึงปลอมตัวเป็นพราหมณ์ คณวรรณะศูทรคงเป็นที่รังเกียจในสังคมฯ

เกี่ยวกับโครงสร้างทางสังคม นับว่าเป็นปัญหาใหญ่ สมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าไม่ทรงสนับสนุนโครงสร้างระบบวรรณะ เพราะการแบ่งแยกนำไปสู่ความขัดแย้งความแตกแยก จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงตั้งสังคมขึ้นใหม่ให้มีความเสมอกันทางความประพฤติและความคิด คือ สังคมของภิกษุสงฆ์ ดังพระบาลีว่า “ภิกขุสงฺฆนฺติ ทิฏฺฐิสีลสามณฺเณน สหฺตํ อญฺจอรียบุคฺคสมฺมุหํ แปลว่า คำว่า พระสงฆ์ ได้แก่ หมู่พระอรียบุคคล 8 ผู้ที่ทัดเทียมกัน โดยความเสมอกันด้วยทิวฐิและศีล⁶⁹ ได้นำชื่อ “สงฆ์” จากระบบการปกครองที่มีอยู่ก่อนแล้ว ยอมรับการพัฒนาศกยภาพมนุษย์ ดังที่ตรัสว่า บุคคล

⁶⁹ ข.อุ.อ. (บาลี) 43/308., (ไทย) 43/356.

จะเป็นคนดีหรือชั่ว ไม่ใช่เพราะเป็นพราหมณ์ เป็นกษัตริย์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร ไม่ใช่เพราะชาติตระกูล แต่เป็นเพราะการกระทำของเขา⁷⁰

1.3.6 อุดมคติในชาดก

พุทธศาสนิกชนคนไทยส่วนใหญ่คุ้นเคยกับการศึกษาชาดกในด้านอุดมคติ ศึกษาชาดกด้านศาสนา ศึกษาปฏิบัติทาของพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีมาหลายชาติก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้า การศึกษาวิธีนี้ไม่ยุ่งยากไม่ต้องตีความ เนื้อหาในคัมภีร์ว่าอย่างไรก็เชื่อตามนั้น

การศึกษาชาดกด้านอุดมคติ มุ่งแบบอย่างการสร้างคุณดีและคติในการดำเนินชีวิต จำเรื่องราวในชาดก รู้คุณธรรมจริยธรรมของผู้ที่จะตรัสรู้ในอนาคตคือพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์เป็นตัวอย่างเป็นคนในอุดมคติที่สร้างสมคุณดีมาหลายภพหลายชาติ การสร้างสมคุณงามความดีของพระโพธิสัตว์ก็คือการบำเพ็ญบารมีไว้มากมายจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้าในพระชาติสุดท้าย

พระโพธิสัตว์ก็คือพระสิทธัตถพุกเจ้า ในอดีตชาติเคยเสวยพระชาติเป็นสัตว์เดียรัจฉาน เป็นมนุษย์ เป็นอมมนุษย์ โดยสรุปดังนี้

เป็นนักรบ	83 ชาติ
เป็นพระราชา	85 ชาติ
เป็นรุกขเทวดา	43 ชาติ
เป็นอาจารย์สอนธรรม	26 ชาติ
เป็นอมตย์	24 ชาติ
เป็นพราหมณ์	24 ชาติ
เป็นราชโอรส	24 ชาติ
เป็นบุโรหิต	23 ชาติ
เป็นผู้คงแก่เรียน	22 ชาติ
เป็นท้าวสักกเทวราช	20 ชาติ
เป็นพญาลิง	18 ชาติ
เป็นพ่อค้า	13 ชาติ
เป็นคหบดีผู้มั่งคั่ง	12 ชาติ
เป็นพญากวาง	11 ชาติ
เป็นสิ่งโต	10 ชาติ
เป็นพญาหงส์	8 ชาติ
เป็นพญานก	6 ชาติ
เป็นพญาช้าง	6 ชาติ
เป็นพญาไก่	5 ชาติ
เป็นทาส	5 ชาติ
เป็นพญาเหยี่ยว	5 ชาติ
เป็นพญาม้า	4 ชาติ

⁷⁰ ข.สุ. (บาลี) 25/142/361., (ไทย) 25/142/532.

เป็นโคอุสภะ เป็นพรหม เป็นพญานกยูง เป็นพญาอุ อย่างละ	4	ชาติ
เป็นคนพิการ เป็นคนจันทาล เป็นพญาเหี้ย อย่างละ	3	ชาติ
เป็นพญาปลา	2	ชาติ
เป็นความูช้าง เป็นพญาหนู เป็นโจร เป็นพญากา		
เป็นพญานกหัวขวาน เป็นขโมย เป็นหมู อย่างละ	1	ชาติ
เป็นพญาสุนัข เป็นหมองู เป็นนักร้องการพินัน		
เป็นช่างทอง เป็นนักศึกษา เป็นช่างเงิน		
เป็นช่างไม้ เป็นสุนัขจิ้งจอก เป็นนกกาน้ำ		
เป็นกบ เป็นกระต่าย เป็นคนโกง		
เป็นเจ้าของที่รักษาป่า เป็นเทวดา อย่างละ	1	ชาติ

แต่ละชาติพันฝ่าอุปสรรคสู่กับความชั่วร้ายสร้างสมอบรมบารมี เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นสัตว์ เช่นเป็นนก เป็นสุนัขหรือเป็นช้าง เคยสั่งสอนศีลธรรมแก่มนุษย์ การสอนศีลธรรมกำหนดให้สัตว์แสดงบทบาทเหมือนมนุษย์ พูดภาษามนุษย์ได้ เป็นกุศโลบายของผู้สอน สารจะมีได้อยู่ที่ว่าสัตว์พูดภาษามนุษย์ได้หรือไม่ได้ สิ่งทีฟังสำเนียงจดจำก็คือคำพูดที่สัตว์พูดอะไรมากกว่า ชาตคัมภีร์ด้วยสามัญสำนึกหรือไม่ก็ชี้โทษภัยแห่งความประพฤติทุจริต การคบมิตร การแตกแยกจากมิตร ให้แง่คิดคติธรรมเรื่องความดีความชั่ว คำพูดของตัวละครแฝงปริศนาให้ขบคิด บอกให้รู้ธรรมชาติคน เล่ห์เหลี่ยมเพทุบาย มารยาทในสังคม ตลอดถึงจารีตประเพณีต่าง ๆ

ผู้ต้องการสัมฤทธิ์ผล ต้องการความดีงามอย่างพระโพธิสัตว์ ฟังศึกษาชาตคัมภีร์ด้านอุดมคติ ถ้าจำชาตคัมภีร์ได้จะจำคำพูดของตัวละครในชาตคัมภีร์ได้

ตัวอย่างจากชาตคัมภีร์

1) คำพูด

“ควรพูดคำที่น่าพอใจเท่านั้น
ไม่ควรพูดคำที่ไม่น่าพอใจ
เมื่อพราหมณ์พูดคำที่น่าพอใจ
โคนันทิวีสาลจึงลากสัมภาระอันหนักไปได้
ส่วนตนเองก็ปลื้มใจ เพราะการช่วยเหลือนั้น”

2) มิตรสหาย

“เป็นมิตรเพราะเดินร่วมกัน 7 ก้าว
เป็นสหายเพราะเดินร่วมกัน 12 ก้าว
เป็นญาติเพราะอยู่ร่วมกันเกิน 15 วัน
เป็นผู้เสมอกันเพราะอยู่ร่วมกันมากกว่านั้น”

3) คนกับเหตุการณ์

“คราวคับขันต้องการผู้กล้า
คราวปรักขานงานไม่ต้องการคนพูดพล่าม
คราวมีขาน้ำต้องการผู้เป็นที่รัก
คราวเกิดปัญหาต้องการบัณฑิต”

4) คนคั่นเคย

“ไม่ควรวางใจคนไม่คั่นเคย
แม้คนคั่นเคยก็ไม่ควรวางใจ
ภัยย่อมเกิดจากคนคั่นเคย”

5) คนกับหน้าที่

“ผู้ครองเรือนต้องไม่เกียจคร้าน
นักบวชต้องสำรวม
นักปกครองต้องรอบคอบ
บัณฑิตต้องไม่โกรธ”

6) คนกับความรู้

“วิชาความรู้ควรเรียนไว้ทุกอย่าง
ไม่ว่าต่ำว่าสูงหรือปานกลาง
ควรรู้ความมุ่งหมายเข้าใจได้
แต่ไม่จำเป็นต้องใช้ทุกอย่าง
วันหนึ่งจะถึงเวลาที่ความรู้นั้นนำประโยชน์มาให้”

7) ความสัมพันธ์

“จะตายก็ไปคนเดียว
จะเกิดก็มาคนเดียว
ความสัมพันธ์ของสัตว์ทั้งหลาย
ก็เพียงแค่ได้มาพบปะเกี่ยวข้องกันเท่านั้น”

8) ความสืเนหา

“จิตจดจ่ออยู่ที่ใคร
ถึงไกลนั้นก็เหมือนอยู่ใกล้
หากหมางเมินใคร
ถึงใกล้กันก็เหมือนอยู่แสนไกล”

ปัจจุบันนี้ แม้ว่ามนุษย์จะมีความเจริญด้านวัตถุจนสามารถเดินทางไปนอกโลกได้ผู้คนก็ยังมิศรัทธาต่อสิ่งที่เชื่อว่ามีอำนาจเหนือกว่ามนุษย์ ความประหลาดมหัศจรรย์ยังได้รับความนับถือตลอดมาและคงจะเป็นเช่นนี้ต่อไป ชาดกมีเรื่องราวเต็มไปด้วยความประหลาดมหัศจรรย์ อำนาจของวิเศษการใช้อำนาจเวทย์มนตร์ ถึงกระนั้น คุณธรรมจริยธรรมในชาดกเป็นจุดประทับใจส่องทางความประพฤติเป็นรูปแบบการสอนให้คนทำความดีตามพระโพธิสัตว์ วิธีสอนคุณธรรมจริยธรรมในชาดกจึงคงเป็นเทคนิคที่ไม่พ้นสมัย ยังทันสมัยอยู่เสมอ

การศึกษาชาดกย่อมไม่อัศจรรย์คำตอบต่อคำถามของคนยุคใหม่ที่มักถามว่า “ที่ชาดกสอนเช่นนั้น จริงหรือไม่” ถือนำเสนอทางออกอย่างหนึ่ง แม้เรื่องราวในชาดกเกิดขึ้นห่างไกลสังคมไทย แต่พฤติกรรมของมนุษย์ไม่แตกต่างกับในปัจจุบัน จะเกิดขึ้นรูปแบบใดนั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่งแต่ความมุ่งหมายคงเหมือนเดิม การศึกษาชาดกจึงทำให้รู้วิธีคิดของคนโบราณที่จุดประกายความคิดให้คนรุ่นหลังขบคิด เป็นการสืบทอดเจตนาของคนโบราณ ดังคำที่ว่า

“พวกเราคิดบิดาเราฉงน เราเป็นคนมีปัญญาจะหาไหน
บุตรของเราคงดีจริงยิ่งขึ้นไป จิตใจเขาคงคิดเหมือนบิดา”

นอกจากชาดกจะมีความหมายที่เกี่ยวข้องกับอดีตชาติของพระพุทธเจ้าแล้ว ส่วนหนึ่งยังเป็นกลวิธีการสอนที่พระพุทธองค์ทรงนำชาดกมาเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบในการแสดงเทศนาสั่งสอนพุทธบริษัทให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น พอจะสรุปความสำคัญและจุดมุ่งหมายของชาดกได้ว่าเป็นการแสดงการบำเพ็ญพระบารมีของพระพุทธเจ้า เป็นอุปกณ์ที่ช่วยในการสอนธรรมตามอุปนิสัยของผู้ฟัง เป็นคติหรือเป็นตัวอย่างทางธรรม ผู้ที่นิยมชมชอบชาดกเรื่องใด ย่อมยึดคุณธรรมของผู้นั้นเป็นแบบอย่างตามไปด้วย ทำให้ศึกษารวมด้วยความเพลิดเพลิน ธรรมมีความลึกซึ้ง การศึกษาโดยมีเรื่องเล่าสนุกสนานประกอบทำให้ชวนที่จะติดตาม

การใช้ชาดกสอนธรรมมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสเล่าไว้ เมื่อทรงพบสถานที่ บุคคลหรือเหตุการณ์ใด ที่ระลึกได้เมื่ออดีตชาติก็ได้ตรัสเล่า ทำให้ผู้ฟังเข้าใจธรรมที่ทรงแสดงได้ง่ายและชัดเจน น่าสนใจขึ้น จนแจ่มแจ้งแก่ผู้ได้ฟัง ปัจจุบันนี้ชาดกมีอยู่ในพระไตรปิฎก หนังสือตำรา เอกสาร สื่อต่าง ๆ ส่วนหนึ่งได้นำเสนอชาดกบางเรื่องผ่านทางจิตรกรรมฝาผนัง ตามถ้ำ โบสถ์ วิหารของวัดหรือพุทธสถานต่าง ๆ คำว่า “จิตรกรรม” นั้น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า “จิตรกรรม” คือ ศิลปะการวาดเขียน, ศิลปะการวาดภาพ

ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระพุทธองค์ได้ตรัสเปรียบเทียบไว้ว่า “...จิตรกรผู้ทำจิตรกรรมนั้น เมื่อมีน้ำย้อม ครั่ง ขมิ้น สีเขียวหรือสีแดงอ่อน ช่างย้อมหรือจิตรกรพึงเขียนรูปภาพสตรีหรือรูปภาพบุรุษให้ได้สัดส่วนครบถ้วนลงบนแผ่นกระดานที่ขัดดีและฝาผนังหรือแผ่นผ้า...” และตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย แม้ภาพจิตรกรรมที่เขาเขียนไว้ นั้น จิตรกรก็คิดด้วยจิตนั่นเอง จิตนั่นเองวิจิตรกว่าภาพจิตรกรรมที่เขาเขียนไว้ นั้น...” และตรัสถึงภาพจิตรกรรมที่ปรากฏไว้ในคัมภีร์อีกว่า “เหมือนบุคคลได้เห็นภาพจิตรกรรมที่จิตรกรระบายด้วยหรดาล ทำไว้ที่ฝาผนัง”

1.4 อรรถกถาชาดก

ด้วยเหตุที่ชาดกในพระไตรปิฎกจะปรากฏเฉพาะข้อความภาคิณ ไม่ได้ระบุเหตุการณ์ว่า พระพุทธเจ้าตรัสเมื่อใด และมีเนื้อความที่สมบูรณ์ว่าอย่างไร (วันที่ปรากฏในพระไตรปิฎกที่ตรัสถึงชาดกบางเรื่องเอาไว้) ในสมัยต่อมา พระอรรถกถาจารย์จึงได้รวบรวมแต่ง “อรรถกถา” เพื่ออธิบายเนื้อเรื่องเพิ่มเติมว่า พระพุทธองค์ตรัสเรื่องนั้นที่ไหน ประการอะไร เพื่อทรงแสดงธรรมอะไร และทรงแสดงแก่ใคร รวมทั้งบทสโมธาน คือ บทสรุปว่า ผู้นั้น ผู้นี้กลับชาติมาเกิดเป็นใครในสมัยพระพุทธเจ้า

อรรถกถาดังกล่าวเรียกว่า ชาดกัฏฐกถา หรือ อรรถกถาชาดก ซึ่งหมายถึงคัมภีร์ที่พระอรรถกถาจารย์แต่งอธิบายขยายเนื้อความในนิบาตชาดกให้เข้าใจง่ายขึ้น โดยนำเอานิทานมาแต่งให้เป็นเรื่องราวประกอบให้เข้ากันกับข้อความในนิบาตของแต่ละชาดก เชื่อกันว่า อรรถกถาชาดกได้มีมาตั้งแต่สมัยเดิมแล้ว ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 965 พระพุทธโฆสาจารย์ได้เดินทางไปแปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี จึงได้รวบรวมอรรถกถาชาดกฉบับปัจจุบันนี้ ซึ่งอรรถกถาชาดก ปัจจุบันมีจำนวน 10 เล่ม

ในเรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้มีพระบรมราชาธิบายไว้ว่า “ส่วนชาดกซึ่งได้แปลฉบับนี้ มิใช่บาลี เป็นอรรถกถา กล่าวว่าได้รวบรวมขึ้นในเกาะลังกาในราวเมื่อ

พระพุทธเจ้านิพพานได้ 1000 ปีล่วงไปแล้ว แต่ไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดเป็นผู้เรียบเรียง ไม่ได้แก้ไขเพิ่มเติม ท้องนิทาน เดิมแต่เรื่องปรารภข้างต้นและประชุมชาดกข้างปลาย แต่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาสิงหล แต่คาถานั้นคงเป็นภาษาบาลี แล้วจึงกลับแปลลงเป็นภาษาบาลีทั้งหมด”⁷¹

ต่อมาได้มีการแต่งคัมภีร์ฎีกา คือ คัมภีร์ที่อธิบายความในอรรถกถาชาดกให้เข้าใจง่ายขึ้น คัมภีร์ฎีกาอรรถกถาชาดก มีชื่อว่าชาตกัฎฐกถายลีนตลปกาสินี หรือเรียกย่อ ๆ ว่า “ลีนตล- ปกาสินี” แต่งโดยพระธรรมปาละ ซึ่งเป็นชาวอินเดียภาคใต้ เกิดที่เมืองปทรวัดิตตะ”⁷²

นอกจากอรรถกถาชาดก และฎีกาลีนตลปกาสินี อันเป็นคัมภีร์หลักแล้ว ยังมีคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเกี่ยวกับชาดกอีกหลายเล่ม คือ

- 1) ในลังกาทวีปมี 2 เล่ม คือ
 - ชาตวิโสธนัง แต่งโดยพระอริยสงฆ์
 - ชาตตลกินิทาน แต่งโดยพระจุฬหพุทธโฆสาจารย์
- 2) ในประเทศไทย มีจำนวน 6 เล่ม คือ
 - ปัญญาสชาดก
 - สัมโมหนิทาน
 - ตินปาลชาดก
 - ราโชวาทชาดก
 - ธนัญชัยบัณชิตชาดก
 - สิวชัยชาดก

รวมถึงหนังสือเวสสันดรที่ปณีของพระสิริมังคลาจารย์ ที่แต่งขึ้นที่เชียงใหม่ใน พ.ศ. 2060 ไว้ด้วย

ประเด็นที่น่าสนใจคือ ชาดกที่พระอรรถกถาจารย์นำมาอธิบายประกอบนั้น เป็นชาดกที่ ท่านนำมาจากที่ไหน จากหลักฐานที่ค้นได้ สรุปได้ว่า พระอรรถกถาจารย์ได้นำชาดกมาจากส่วนต่าง ๆ เหล่านี้ คือ

- 1) เรื่องที่นำมาจากจรียาปิฎก
- 2) เรื่องที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพระไตรปิฎกส่วนอื่น
- 3) เรื่องนิทานพื้นบ้านหรือเรื่องที่มีมาแต่เดิม
- 4) ปฏิภาณหรือการแต่งของพระอรรถกถาจารย์เอง

อรรถกถาชาดกมีสารธรรมที่ไม่ได้มุ่งเป็นคำสอนแก่บรรพชิต แต่มุ่งสอนคนทั่วไปทุกระดับชั้นตั้งแต่ชนชั้นปกครองจนถึงทาส และมีเนื้อหาคำสอนครอบคลุมถึงการปฏิบัติตนและการปฏิบัติต่อผู้อื่น ซึ่งประกอบด้วยคำสอนที่เป็นหลักในการดำเนินชีวิตและคำสอนปลีกย่อย คำสอนที่เป็นหลักสำคัญได้แก่ หลักในการดำเนินชีวิต การปฏิบัติตนต่อผู้อื่น การครองเรือน การปกครองและการรับราชการ สารธรรมเหล่านี้ตรงกับสาระในวรรณคดีคำสอนของไทย อรรถกถาชาดกยังมีลักษณะเด่นในด้านการสร้างเรื่องเพื่อสอนโดยเฉพาะการแสดงหลักธรรมที่เป็นเรื่องเปรียบเทียบหรือเป็นอุทาหรณ์

⁷¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาดกในประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 5, 2515, หน้า (9).

⁷² รศ.พัฒน์ เฟื่องผลา, ชาดกกับวรรณกรรมไทย, หน้า 35.

ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเป็นชาดกในวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น อรรถกถาชาดกจึงมีความสำคัญต่อวรรณคดีคำสอนของไทย และจัดเป็นวรรณคดีคำสอนของไทยเรื่องหนึ่ง

อรรถกถาชาดกมีคุณค่าและความสำคัญต่อวรรณคดีไทยหลายด้าน ได้แก่ ด้านที่เป็นวรรณคดีคำสอนซึ่งเป็นแหล่งรวมคำสอนที่เน้นให้ประพฤติตนเป็นคนดี และให้รู้จักบทบาทหน้าที่ของตนในสังคมอันสอดคล้องกับหลัก "กรรม" ของพระพุทธศาสนา คำสอนดังกล่าวได้อบรมกล่อมเกล้าคุณธรรมจริยธรรมแก่คนทุกระดับในสังคมไทยด้วยกลวิธีการสอนแบบชาดก

อรรถกถาชาดกยังมีคุณค่าในด้านที่เป็นต้นแบบของวรรณคดีชาดกที่แต่งในประเทศไทย รวมทั้งชาดกพื้นบ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั้งรูปแบบและเนื้อหากำเนิดเพื่อบำรุงพระโพธิสัตว์ และยังมี ความสำคัญในด้านที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบของวรรณคดี โดยเฉพาะเนื้อเรื่อง อนุภาคต่าง ๆ และตัวละคร ให้แก่การสร้างสรรค้วรรณคดีไทยอีกด้วย

อรรถกถาชาดกนับเป็นวรรณคดีคำสอนของไทยที่อธิบายความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม อย่างเป็นเหตุและผล ซึ่งมีอิทธิพลอย่างสูงต่อความคิดและความเชื่อของคนในสังคมไทยมาตลอดจนถึงปัจจุบัน

1.5 รูปแบบงานประพันธ์ในคัมภีร์ชาดก

ก่อนที่จะวินิจฉัยรูปแบบการประพันธ์ในคัมภีร์ชาดก เบื้องต้นจะได้พิจารณารูปแบบการประพันธ์ในวรรณคดีบาลีโดยภาพรวมก่อน

รูปแบบการประพันธ์ในวรรณคดีบาลี มี 3 รูปแบบ⁷³ ได้แก่

1) ปัชชะ หมายถึง บทประพันธ์ที่เป็นร้อยกรองล้วน ๆ บางครั้งเรียกว่า คาถา เช่น มงคลสูตร และรัตนสูตร เป็นต้น จำแนกออกได้ 4 ประเภท คือ

(1) มุตตะกะ หมายถึง ร้อยกรองที่มีคาถาเดียว หรือ 4 บาทเท่านั้น เช่น ชาดกใน เอกกนิบาต 150 เรื่อง หรือธรรมบทบางส่วน เป็นต้น

(2) กุลกะ หมายถึง ร้อยกรองที่ไม่จบภายในคาถาเดียว อาจมีตั้งแต่ 2 คาถาขึ้นไป แต่ไม่เกิน 5 คาถา เช่น ชาดกที่อยู่ในหมวดทุกนิบาต 100 เรื่อง, ติกนิบาต จำนวน 50 เรื่อง, จตุกกนิบาต จำนวน 50 เรื่อง และปัญจกนิบาต จำนวน 45 เรื่อง หรือธรรมบทบางส่วน เป็นต้น

(3) โกสะ หมายถึง ร้อยกรองที่มีตั้งแต่ 6 คาถาขึ้นไป มีกระบวนการพรรณนาต่าง ๆ คลุกเคล้ากันไป โดยมีกริยาคุมพากย์ต่างกัน

(4) สังฆาตะ หมายถึง ร้อยกรองที่มีตั้งแต่ 6 คาถาขึ้นไป มีกริยาคุมพากย์ต่างกัน เหมือนโกสะ แต่แสดงเรื่องราวโดยรวมกัน

นอกจากแบ่งในลักษณะดังกล่าวแล้ว ปัชชะ ท่านยังแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่⁷⁴

(1) นิพนธ์ หมายถึง บทประพันธ์ร้อยกรองที่ต่อเนื่อง มีลักษณะที่เป็นเรื่องยาว ประกอบด้วยคาถาตั้งแต่ 2 คาถาขึ้นไป

⁷³ พระคันธาระสารวิวงศ์, ผู้แปล. สุโพธาลังการมัชชี. (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 14-15.

⁷⁴ พระคันธาระสารวิวงศ์, ผู้แปล. เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

(2) อนิพนธ์ หมายถึง บทประพันธ์ร้อยกรองที่ไม่ต่อเนื่อง เนื้อหาจบภายในคาถาเดียว ซึ่งในที่นี้ก็ได้แก่ร้อยกรองประเภทที่เป็นมุตตะกะนั้นเอง

2) คัชชะ หมายถึง บทประพันธ์ที่เป็นร้อยแก้วล้วน ๆ บางครั้งเรียกว่า จุณณิยะ จำแนกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

(1) อาชยายิกะ บทประพันธ์กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เป็นเรื่องจริงอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ชิวประวัติ เป็นต้น

(2) กถา บทประพันธ์ที่เป็นเรื่องแต่งขึ้นตามจินตนาการ เช่น นิทาน เป็นต้น

3) วิมิสสกะ หมายถึง บทประพันธ์ที่ผสมผสาน คือมีทั้งร้อยแก้ว และร้อยกรองอยู่ในเรื่องเดียวกัน

พิจารณาจากรูปแบบการประพันธ์ในคัมภีร์ชาดกกับรูปแบบตามวรรณคดีบาลี เห็นว่า ลักษณะคำประพันธ์ในคัมภีร์ชาดกจัดอยู่ในประเภทปชชะ คือเป็นร้อยกรองทั้งหมด (ยกเว้นกุณาลชาดก)

รายละเอียดทั้ง 547 ชาดก จัดเป็นมุตตะกะนั้นคือ เป็นร้อยกรองที่จบหรือมีความหมายสมบูรณ์ภายในคาถาเดียว เช่น ชาดกในเอกกนิบาต จัดเป็นกฤษณะ คือร้อยกรองที่ไม่จบภายในคาถาเดียว ต้องมีตั้งแต่ 2-5 คาถา เช่น คาถาในหมวดทุกนิบาต ติกนิบาต จตุกกนิบาตและปัญจกนิบาตของชาดก เป็นต้น จัดเป็นโกสะ คือบทร้อยกรองที่มีตั้งแต่ 6 คาถาขึ้นไป มีกระบวนการพรรณนาต่าง ๆ คลุกเคล้ากันไป โดยมีกิริยาคุมพากย์ต่างกันก็มี จัดเป็นสังฆาตะ คือบทร้อยกรองที่มีตั้งแต่ 6 คาถาขึ้นไป พิจารณาในแง่คาถา คาถาชาดกทั้งหมดจัดอยู่ในประเภททั้งนิพนธ์ และอนิพนธ์ คือเป็นบทประพันธ์ที่แต่งเป็นร้อยกรองต่อเนื่องก็มี ไม่ต่อเนื่องจบภายในคาถาเดียวก็มี รูปแบบการประพันธ์ในคัมภีร์ชาดกจึงมีลักษณะหลากหลาย

อนึ่ง นอกจากลักษณะคำประพันธ์ในคัมภีร์ชาดกจะจัดอยู่ในประเภทปชชะแล้ว มีชาดกที่มีลักษณะเป็นวิมิสสกะ คือเป็นบทประพันธ์ที่มีการผสมผสานระหว่างร้อยแก้ว และร้อยกรองอยู่ 1 ชาดก ได้แก่ กุณาลชาดก ในอสตีนิบาต⁷⁵ ว่าด้วยเรื่องนกดูเหว่า

เอกสารคำสอนเล่มนี้ มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาถึงการเผยแผ่ธรรมในชาดก ชาดกเรื่องใดสอนหลักธรรมหรือแผ่คติธรรมใดไว้บ้าง ต้องศึกษาให้ถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ถูกนำมาถ่ายทอดผ่านชาดก เรื่องราวชาดกทางพระพุทธศาสนาที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกมีหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้อย่างไรบ้าง สื่อความหมายอะไรในพระไตรปิฎก มีส่วนส่งเสริมสนับสนุนคุณค่าการดำเนินชีวิตในสังคมไทยด้านใดบ้าง เช่น ด้านการปกครอง การศึกษา เศรษฐกิจ ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรม และสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตได้อย่างไร ซึ่งน่าจะเป็นประโยชน์ต่อนิสิตนักศึกษา พุทธศาสนิกชน และบุคคลทั่วไป ถือว่าได้ทำหน้าที่เผยแผ่หลักธรรมในชาดกไปในตัวเอกสารเล่มนี้ได้เป็นอย่างดี

1.6 บทสรุป

การศึกษาประวัติและความเป็นมาของชาดก ผู้ศึกษาจำเป็นต้องศึกษาก่อนต่อยอดถึงรายละเอียดของชาดก เพราะเป็นการวางรากฐานเพื่อเกิดความรู้ความเข้าใจ และไม่หลงทางใน

⁷⁵ พ.ชา. (บาลี) 28/290/89.

การศึกษาเรื่องดังกล่าว เนื่องจากมีเอกสารที่กล่าวถึงมากมายหลากหลายแนวคิดตามอัตโนมัตติของผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา จึงอาจทำให้ผู้ศึกษาเกิดความสับสนและไม่เข้าใจได้

ชาตกเป็นเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ในการศึกษานี้มุ่งเฉพาะนิบาตชาตก ไม่รวมชาตกนอกนิบาตซึ่งนักปราชญ์โบราณแต่งขึ้น โดยนำต้นเค้ามาจากนิทานพื้นบ้าน นิทานที่ได้รับฟังสืบ ๆ กันมา หรืออาจเป็นเรื่องที่ผู้แต่งได้คิดขึ้นมาเอง เพราะฉะนั้น ชาตกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกจึงเป็นชาตกที่ชัดเจนและเป็นแหล่งอ้างอิงเชิงประมุขุมิที่เป็นแกนกลางในการศึกษาหาความรู้ คือ พระไตรปิฎก⁷⁶ ซึ่งเป็นนวัคส์ตฤศาสน์

ความสำคัญของชาตกพอสรุปได้ดังนี้

1) เป็นหลักคำสอนหนึ่งในนวัคส์ตฤศาสน์ แล้วแยกออกไปเป็นหมวดหนึ่งในพุทธทศนิกาย

2) เป็นชีวประวัติของพระโพธิสัตว์ในด้านการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

3) เป็นชาตกที่ทรงยกขึ้นมาตรัสเพื่อแก้ปัญหาในปัจจุบัน ชาตกทุกเรื่องในชั้นอรรถกถาจะมีการปรารภเรื่องราวที่เกิดขึ้นในปัจจุบันก่อน โดยเรื่องราวที่เกิดขึ้นนั้น พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ตัดสินใจปัญหาด้วยพระองค์เอง โดยการยกเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธองค์ขึ้นมาเล่าเพื่อยุติปัญหาในปัจจุบันนั้น

4) เป็นชาตกที่กล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดในสมัยพุทธกาล ชาตกทุกเรื่อง ตอนจบจะมีการตรัสสรุปบุคคลหรือสัตว์ที่สำคัญ ๆ ในเรื่องที่ยกขึ้นมาเล่าว่า มีใครบ้างที่กลับชาติมาเกิดในสมัยพุทธกาล เพื่อเป็นเครื่องยืนยันถึงพฤติกรรมของบุคคลที่เป็นต้นเหตุในเรื่องปัจจุบันนั้นว่า เหมือนกับพฤติกรรมในอดีตชาติ

ชาตกนั้นมีคัมภีร์หลักอยู่ 2 ส่วน คือคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ตามที่กล่าวแล้ว และคัมภีร์อรรถกถาขยายความเรื่องนี้อีก 10 เล่ม นอกนั้น อาจปรากฏในพระวินัยปิฎก และพระสูตรส่วนอื่น ๆ หรือมีปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทบ้าง ส่วนในอรรถกถาชาตกนั้น มีโครงสร้างที่ชัดเจน 5 ส่วนคือ

- 1) ปัจจุบันนิทาน
- 2) อดีตนิทาน
- 3) คาลา
- 4) เวยยากรณภาพิต
- 5) สโมธาน

ซึ่งโครงสร้างทั้ง 5 ส่วนจะมีปรากฏในชาตก ในรายวิชาพุทธทศนิกายปาลี 2 นี้ จะได้นำเสนอเป็นกรณีศึกษา 40 เรื่อง ในบทที่ 2 และ 3 ต่อไป

⁷⁶ ดูเพิ่มเติมในส่วนพุทธทศนิกาย ชาตก ภาค 1 (ขุ.ชา. (ไทย) 27/1/1) และพระสุตตันตปิฎก พุทธทศนิกาย ชาตก ภาค 2 (ขุ.ชา. (ไทย) 28/1/1).

คำถามท้ายบทการเรียนรู้ประจำบทที่ 1

1. คำว่า ชาตก มีความหมายว่าอย่างไร
 - 1.1 ด้านศัพทศาสตร์
 - 1.2 ด้านคัมภีร์พระพุทธศาสนา
 - 1.3 ด้านเอกสารงานวิจัยและอื่น ๆ
2. ชาตกที่จัดเป็นคัมภีร์และนวงศัตถุศาสน์ มีความถี่อย่างไรบ้าง
3. ชาตกมีประวัติความเป็นมาและมีความสำคัญอย่างไร
4. ชาตกมีกี่ประเภท อะไรบ้าง จงอธิบายพร้อมยกตัวอย่างชาตกประกอบ
5. จงอธิบายโครงสร้างของชาตกว่ามีลักษณะอย่างไร อะไรบ้าง
6. ชาตกมีความสำคัญอย่างไร จงอธิบาย
7. เมืองพาราณสีในคัมภีร์อรรถกถา ท่านกล่าวว่ามีการเปลี่ยนชื่อมาหลายชื่อด้วยกัน
อยากทราบว่ามีชื่ออะไรบ้าง

บรรณานุกรมประจำบทที่ 1

ก. เอกสารชั้นปฐมภูมิ

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2500. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.
- _____ . **พุทธทศนิกาย ชาตกปาฬียา สัณณนาฏตา ชาตกฏฐกถา ปฐโม ภาโค-ทสโม วคฺโค**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.
- _____ . **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- _____ . **อรรถกถาภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูญาณ, 2532.
- _____ . **ฎีกาภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- _____ . **ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, 2539, มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับสยามรัฐเตปิฎก, 2525.

ข. เอกสารชั้นทุติยภูมิ

- กรมศิลปากร, **ปัญญาสชาดก ฉบับพระสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง**, พระนคร: ศิลปะบรรณาการ, 2499.
- เกษม บุญศรี, **คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูงเรื่องปฐมสมโพธิกถา**, พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2511.
- เฉลิม มากนวล, **“การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป”** (ปริญญาานิพนธ์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2517).
- ฐานิสร์ ชาศรีตพงศ์. **“ความรู้เรื่องชาดก”** อักษรสาร. พิมพ์เนื่องในโอกาสงานสี่ศาสตราจารย์ 9 กันยายน 2515. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515.
- ประพัฒน์ ตรีณรงค์ และสงวน อึ้งคง. **สารานุกรมวรรณคดี**. พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2505.
- เปลื้อง ณ นคร. **พจนนะ - สารานุกรมฉบับทันสมัย เล่ม 1**. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2516.
- พระคัมภีร์สาราภิวังศ์, ผู้แปล. **สุโพธาลังการมัญชรี**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.
- พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒินัน (ผู้แปล), **เวสสันดรชาดกที่ 10 ทรงแปลแจกในวันประสูติ พ.ศ. 2477** (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพัฒนาการ, 2477) ข และ ฉ อ้างในรัตนประทีปแห่งพระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย หอพระไตรปิฎกนานาชาติ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556.
- พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตฺโต). **“ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลของพระไตรปิฎก”**. พุทธจักร, ปีที่ 46 ฉบับที่ 9 (กันยายน 2535).

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 21, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, 2556.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี). **ปริทรรศน์เวสสันดรชาดก**. พระนคร: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2513.
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “**พระบรมราชาธิบายเรื่องนิบาตชาดก**”, ในนิบาตชาดก เล่ม 10 ภาคผนวก.
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “**พระราชปรารภมูลเหตุที่จะแปลและพิมพ์นิบาตชาดก**”, ในนิบาตชาดก เล่ม 10 ภาคผนวก.
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “**พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาดก**”, ในนิบาตชาดก เล่ม 10 ภาคผนวก.
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาดกในประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 5**, 2515.
- พระยาอนุমানราชธรร, **เล่าเรื่องไตรภูมิ** พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2513.
- พระอัครคังสเถระ. **สัทนิตีธาตุมาลา**. แปลโดยพระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ป.ธ. 9 และคณะ. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาศีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, 2546.
- พัฒน์ เฟื่องผลา,รศ. **ชาดกกับวรรณกรรมไทย** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530.
- ยวาทรรลาล เนห์รู, **พบถิ่นอินเดีย**, แปลโดย กรุณา กุศลาสัย, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศูนย์การพิมพ์, 2515.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, 2546.
- รังษี สุทนต์. **อบรมบาลีก่อนสอบภาค 2**. โครงการอบรมบาลีก่อนสอบ ภาค 2 ปีที่ 6 ระหว่างวันที่ 28 มกราคม - 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2547. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547.
- _____. “เรียนพระไตรปิฎกจากพุทธศิลป์” ตอน 5, **พุทธจักร**, ปีที่ 63 ฉบับที่ 4 (เมษายน 2552).
- ศิลป์ พีระศรี, ศ. **ศิลปะสมัยสุโขทัย** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2505.
- สงวน รอดบุญ, **พุทธศิลปะสุโขทัย** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนส์ไตร์, 2521.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539.
- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534.
- สมเด็จพระปรมาธิบดีชินโนรส, พระปฐมโพธิ์กถา พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2505.
- Christmas Humphreys, **A Popular Dictionary of Buddha** New York: The Citadel Press, 1954.

- Jamea Hasting, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Vol 7 New York: Chales Scribner's Son, 1967
- T.W. Rhys Davids and William, Stede. *The Pali Text Society's Pali – English Dictionary*. London: Luzac and Company, 1966.

เรื่องบารมีนี้เป็นอย่างไร
 สร้างสมความดีจนมีพลัง
 มีสิบประการ ทิ้ง “ทานบารมี”
 ข้อสี่ “ปัญญา” ข้อห้า “วิริยะ”
 ข้อแปด “อธิษฐาน” ข้อเก้า “เมตตา”
 บำเพ็ญสมบูรณ์ เพิ่มพูนสมบัติ

มีอยู่เท่าใดโปรดจงรับฟัง
 สำเร็จสมหวังเรียก “บารมี”
 สอง “ศีลบารมี” สาม “เนกขัมมะ”
 “ขันติ” “สัจจะ” ทนเจ็ดตามมา
 สิบ “อุเบกขา” รวมเป็นสิบทัศ
 ไม่ขัดงไม่ขัด เพียบพร้อมทุกประการ
 (พระราชปรียัติสุธี : ประพันธ์)
 หนังสือ พระเจ้า 30 ชาติ ส.รัตนรัตติ